

ÚČAST LITERATURY NA IDEOVÉ PŘÍPRAVĚ REVOLUČNÍHO Hnutí A NA REVOLUČNÍCH BOJÍCH

(Od počátku 15. století do třicátých let 15. století)

Literatura doprovázela velmi těsně veškeré sociální, náboženské a politické dění; přímo programově do něho zasahovala a jednotlivá díla se často vázala ke konkrétním událostem. Proto je třeba vylíčit průběh literárního procesu v souvislosti co nejtěsněji s vývojem revolučního hnutí. Výklady budou seskupeny do dvou oddílů: první obsáhne dobu Husovu a druhý se bude zabývat obdobím revolučních bojů.

I

(Od počátku 15. století do dvacátých let 15. století)

První dvě desetiletí 15. století byla naplněna předrevolučním vřením. Sociální rozpory se v této době vyhrotily ve městech i na venkově, těžisko vření však bylo ve městech, která nabyla během 14. století velikého hospodářského významu. Jejich bohatství za předchozího vývoje vzrostlo nebyvalou měrou a spolu s ním vzrostlo i sebevědomí patriciátu. Vedle bohatého patriciátu však ve městech žila i masa chudiny a mezi ní a patriciátem se stále zvětšovalo napětí, které nabývalo povahy rozporů náboženských i národnostních. Na prahu dvacátých let přerostly sociální rozpory v revoluční hnutí, jež se stalo bojem celého ohroženého národa, a tím přesáhlo hranice společenské vrstvy, která je podnítila. Vůdčí místo zde měla pochopitelně Praha.

Literatura měla za tohoto vření zvláštní význam, neboť její pokroková část pomáhala urychlovat revoluční výbuch. Nejdůležitější úlohu přitom hrály ty slovesné útvary, které počítaly se živým slovem, totiž kázání a píseň. Je to zcela zákonité, neboť právě kázání a píseň mohly nejlépe působit na lid. Kázání bylo zvláště účinným prostředkem pro aktivisování lidu z toho důvodu, že se bezprostředně obracelo k davu, význam písně byl pak v tom, že jejím zpěvem promlouval lid sám. V působení na lid se vlastně kázání a píseň doplňovaly, neboť píseň se často zpívala po kázání a tím zesilovala náladu vyvolanou kazatelovými slovy. Strhovala svou melodií a slévající se hlasy davu přesvědčovaly lid o jeho vlastní síle.

Protože se píseň těšila zvláštní oblibě, stávala se rychle majetkem lidu a duchovní lidový zpěv pronikal i do soukromí. Díky tomu pomáhala husitská

píseň rušit přehradu mezi ústní slovesností, kterou si vytvářel lid sám, a mezi slovesností, kterou vytvářeli pro něj vzdělanci. V souvislosti s tím vznikala interference, neboť na jedné straně pronikaly lidové prvky do kostelní písně a na straně druhé se probouzela lidová aktivita v slovesné tvořivosti.

Pro aktivisování lidu bylo zvláště důležité kázání. Kazatelství mělo dlouhou a plodnou tradici a zájem o ně stále rostl. Již v době předhusitské byl u nás tak silný, že podnítil na počátku devadesátých let 14. století vybudování Betlémské kaple, která byla výslovně určena českým kázáním¹. To je zvláště charakteristické pro vlastenecké uvědomování českého živilu v Praze. Vlastenecký moment se pak stal jedním z nejdůležitějších prvků celého husitského hnutí a spájel různé husitské strany v dobách ohrožení v jediný nepřemožitelný šik.

Vlastenecké uvědomování českého živilu okolo roku 1400 bylo neseno měšťanstvem a tvoří jakousi obdobu vlasteneckého uvědomování části šlechty, s níž jsme se setkali na počátku 14. století. Vyrůstalo ostatně z podobných kořenů, neboť i ono bylo podloženo hospodářskými motivy. Byla to odezva majetkových poměrů, jak se vytvářely následkem hromadění bohatství v rukách hrstky městského patriciátu, který byl převážně německý, kdežto chudší vrstvy městského obyvatelstva byly převážně české. Odezva byla tím prudší, že během 14. století přibýlo ve městech českého živilu a tento živel pochopitelně zvedal hlavu. Protože přicházel do měst z valné části z venkova, bylo mezi ním mnoho chudiny, a tím se vytvářela příznivá půda pro spojování momentu hospodářského s národnostním a pro rostoucí radikalismus, který se projevoval, jak ani jinak tehdy nebylo možno, v podobě náboženské.

Toto vření pomáhalo také scelovat český živel. Český měšťan, utlačovaný nebo hospodářsky ohrožovaný bohatším německým patriciem, viděl v české chudině ve městě a konečně i v českém venkovanu svého přirozeného spojence v zápasu s německými konkurenty.

Pro růst revolučních sil mělo základní význam to, že byl roku 1402 ustanoven hlavním kazatelem v Betlémské kapli mistr JAN HUS (asi 1371—1415). Jeho kazatelská činnost zasahovala stále širší publikum a měla stále větší ohlas, stávala se přímou přípravou revolučního hnutí. Proto také dobu Husova veřejného vystoupení, to je první desítiletí 15. století, můžeme pokládat za mezník a datovat jím počátek husitské doby.

Hus zahájil a rozvíjel svou kazatelskou činnost v letech, kdy lid cítil, že musí nastat změna soudobého života. Tuto přeměnu společnosti si však tehdejší člověk nedovedl ještě představit mimo feudální řád ani ji nedovedl oddělit od otázky náboženské. Úsilí o změnu života se projevovalo proto v podobě požadavku dodržovat optimum feudální soustavy, která byla narušena. Tak se díval na společenskou problematiku i sám Hus. Zničení feudální soustavy si nedovedl představit, neboť nedovedl dosud od sebe oddělit oblast náboženskou

¹ Při kapli byla zřízena nadace pro dva české kazatele, kteří při kapli i žili, a vedle toho nadace pro chudé žáky; to dokazuje, že kaple nevznikla náhodně, ale z opravdové potřeby.

a ostatní sféry. Proto také nepomýšlel na úplné odstranění soudobého řádu, nýbrž jen na jeho opravu, reformu².

Hus jako učenec byl obeznámen s problémy soudobé filosofie, ale zároveň žil ve styku s lidem. Proto se stal nejen ideologem, ale i přímým podněcovatelem sílicího hnutí. Stále zasahoval do praxe a byl v samém středu ideového a politického dění. Tím spojoval učenecké a lidové křídlo starší proticírkevní oposice a dovršil snahy svých předchůdců, počínajíc Waldhauserem a Štítným končíc.

Lidovou oposici proti oficiální církvi představovali jednak lidoví kazatelé, jednak lidové sekty. Z těchto kacířských sekt působili na radikální křídlo husitství valdenští (srov. str. 87), kteří se již ve 13. století rozšířili do jižních Čech. Učeneckou oposici představovali mezi Husovými předchůdci např. Vojtěch Raňkův z Ježova a Matěj z Janova. Z cizích učenců stáli v čele protipapežské oposice v první polovině 14. století profesoři pařížské university Marsiglio z Padovy a William Occam (srov. str. 146) a v druhé polovině století oxfordský profesor JOHN WYCLIFF (Viklef, asi 1324—1384), který hlásal myšlenky v podstatě stejné jako Marsiglio a Occam. Odsuzoval církevní bohatství a svým učením, že církev je společnost neviditelná, útočil přímo na její podstatu. Radikální učení Viklefovo však v Anglii nebylo uvedeno v praxi; zůstalo uloženo v latinských spisech, a proto se nestalo majetkem mas a nebylo zvláště nebezpečné. Viklef byl sice odvolán z univerzitní stolice a uchýlil se na faru v Lutterworthu (1382), ale jinak pronásledován nebyl. Své myšlenky formuloval nejobjasněji ve spisu *Triologus*, který působil na představitele husitského hnutí.

Pro svůj vliv na husitství býval Viklef prohlašován přímo za jeho duchovního otce. Svými theologickými spisy k nám pronikl brzo po roku 1400 zásluhou mistra Jeronýma Pražského. Již aspoň o desetiletí dříve byly však známy a studovány jeho spisy filosofické, v nichž se hlásí k filosofickému realismu (srov. str. 87). Realistické učení mělo tehdy pokrokový význam. Nominalisté dospěli totiž ke skepsi, v níž pohrdali vším obecným a zdůrazňovali proto viditelnou církev, to je papeže a kardinály, a tím podporovali jejich moc. Realismus naopak pomáhal svým racionalismem vytvářet pojem církve ideální, neviditelné, to je pojetí církve jako sboru svatých a vyvolených, jimž v čele nestojí papež, nýbrž Kristus. U nás připravovali půdu tomuto filosofickému realismu dominikáni, kteří přenesli roku 1383 své učení z Paříže do Prahy, když se pařížská universita (Sorbonna) přiklonila k Avignonu. Neméně významný byl i přímý styk našich vzdělanců s Oxfordem, kde Vojtěch Raňkův z Ježova zřídil pro Čechy stipendium. Realistického učení se přidržel i Hus a pokroková strana na pražské universitě.

Tím, že Hus spojoval teorii s praxí, jeví se proti svým předchůdcům jako člověk nové epochy. Jeho největší síla byla v tom, že se vědomě opřel o lid, a vztah mezi ním a lidem se stal vztahem dialektickým: Hus byl vůdcem, ale zároveň se sám dával vést. Bral podněty od lidu, s kterým se sblížil zejména při své činnosti kazatelské, stával se mluvčím jeho tužeb a formuloval to, co lid cítil a po čem toužil, ale co sám nedovedl říci. Z tohoto těsného sepětí s lidem se rodila Husova síla a z něho vyrůstaly jeho pokrokové činy. Lidu také Hus

² Snahy po novém uspořádání života pronikaly do životní praxe tak hluboko, že reformní úsilí strhávalo i ženy, které se sdružovaly ve volná sdružení k bohubilému životu; těmto ženám se říkalo *bekyně*. I zde měla ústřední postavení Betlémská kaple, neboť v její blízkosti vytvořily takové sdružení ve zvláštním domě i ženy slechtické (mezi nimi např. dcera Štítného Anežka).

věnoval podstatnou část své literární činnosti. Husem se začíná i rozvoj lidového zpěvu, který byl později tak významným činitelem v revolučním hnutí.

Hus byl však činný i na poli vědeckém; nejvýrazněji se to projevilo za diskusí o Viklefových theologických spisech. Zde nastalo po prvé třídění duchů, když roku 1403 Hus vystoupil na obranu 45 článků z Viklefových spisů, odsouzených pražskou kapitulou. Po jeho boku tehdy stáli universitní mistři Stanislav ze Znojma a Štěpán Pálec, kdežto na stanovisku protiviklefském stáli mistři němečtí, a ti svou většinou spor rozhodli. Spor o Viklefa byl zanesen až do Říma, kde papež Řehoř XII. odsoudil jeho spisy a obeslal Stanislava ze Znojma a Štěpána Pálče (20. dubna 1408). To znamenalo vítězství německé strany na universitě, které se projevilo na červnovém církevním sněmu (synodě) v Praze, kde bylo zapověděno kritizovat v českých kázáních život prelátů a bylo zapověděno zpívat v kostele zlidovělé písně mimo čtyři „staré“: Hospodine, pomiluj ny, Svatý Václave, Buoh všemohúcí, Jezu Kriste. Obojí bylo zřejmě namířeno proti Husovi a jeho stoupencům, zejména omezení zpěvu.

Situace se přiostrhovala ještě více v souvislosti se snahami odstranit papežské schisma, kdy se při řešení na universitě znova ostře střetli mistři čeští s německými. Král Václav IV. na popud francouzského dvora, který vyslal do Čech zvláštní poselství, ustoupil od Řehoře XII., a tím vypověděl poslušnost oběma papežům, ale arcibiskup, vysoká hierarchie a němečtí mistři zůstali při poslušnosti papeže římského, a tím se vlastně přidali k Václavovu odpůrci, proticísaři Ruprechtovi Falckému. Situaci rozřešil král vydáním Kutnohorského dekretu 18. ledna 1409, jímž odňal Němcům ve shodě s národnostními poměry většinu hlasů na universitě. Hus stál v těchto bojích důsledně na straně králově a proti vysoké hierarchii. Zde šlo o zásadní věc, totiž o poměr mezi státní a církevní mocí; Václav se pokoušel zjednat české státní mocí právo rozhodovat samostatně o věcech víry, a proto zakročil proti klatbě, kterou papež vyhlásil na Husa.

Královu přízeň však Hus brzo ztratil. Bojoval totiž proti odpustkům, jejichž prodejem chtěl papež Jan XXIII. získat finanční prostředky na křížovou válku proti svému odpůrci Řehořovi XII., a z jejichž prodeje měla užitek i pokladna královská. Hus ostře kritisoval odpustkovou bulu na universitě a papežský legát proto vyhlásil nad ním zostřenou klatbu a nad Prahou interdikt (zápověď církevních úkonů). Hus musel opustit Prahu a Betlém.

Tím ztratila Betlémská kaple svůj klíčový význam pro revoluční hnutí a těžisko propagandy se přesunulo na venkov. Hus za svého vyhnanství kázal venkovskému lidu, probouzel jej, a touto činností se přidružil k potulným lidovým kazatelům, kteří organizovali na venkově lidová shromáždění. Hus však nezapomínal ani na Pražany, a proto se stále více obracel k českému psanému slovu. Svými českými spisy působil nyní mezi lidem podobně, jako dříve působil spisy latinskými na fóru učeněckém.

Na podzim 1414 odešel Hus hájit své učení na církevní sněm do Kostnice, byl však jat, odsouzen, a 6. července 1415 zemřel na hranici. Husovo upálení byla dobře mířená rána, ale vývoj událostí nemohla zpomalit; spíš jej urychlila, neboť byla přijata jako výzva k boji.

Celá doba Husova působení byla vyplněna ideologickým bojem a byl to sám Hus, kdo stál v první linii. Ideologický boj se vedl především na poli odborném a probíhal jednak na universitě v podobě učeneckých disputací, jednak na veřejném fóru v podobě latinských traktátů. Na straně pokrokové v těchto sporech vynikli vedle Husa zejména Jeroným Pražský a Jakoubek ze Stříbra. Mistr JERONÝM († 1416), vzdělaný na zahraničních universitách, proslul jako obhájce Viklefova učení a skvělý polemik. Skládal i duchovní písně a satiry a byl vynikajícím řečníkem. Zemřel podobně jako Hus na hranici a byl později slaven spolu s Husem jako mučedník a světec. U Viklefa se také učil mistr JAKOUBEK ZE STŘÍBRA († 1429), který za Husova života hlásal velmi radikální názory. V traktátě *Sermo contra graduatos* (Řeč proti graduovaným, asi z roku 1412) odsuzoval např. nositele akademických titulů a zároveň universitní učenost, odtrženou od života.

Traktáty ovšem psali i mluvčí strany protivné a v průběhu ideologických bojů docházelo k třídění duchů, při kterém někteří mistři odpadli od reformní strany, např. STANISLAV ZE ZNOJMA a ŠTĚPÁN PÁLEČ, a to se zase neobešlo bez disputací, polemik a replik. Celkem však tato traktátová literatura zapadla; sloužila jen okamžité potřebě, a proto až na malé výjimky, k nimž patří především Husův spis *De ecclesia* (O církvi — 1413), nepřežila svou dobu.

V ideologickém boji se však sahalo i k jiným literárním zbráním, zejména k satíře a parodii. Představuje ji např. latinská protihusitská *viklefská mše*, která navazuje na starší tradici žakovských parodií, jako byla *Passio Pragensium Judaeorum* (Pašije pražských židů), líčící protižidovský pogrom parodistickou formou pašije, nebo *Passio raptorum de Šlapanic* (Pašije šlapanických lupičů), vyprávějící podobnou formou o tom, jak brněnští měšťané zneškodnili v Šlapanicích lupičskou tlupu.

Zájem o problémy, jimiž se zabývali učenci, přesáhl však rámeček tvorby latinské a pronikal i do literatury psané česky. Lid se zajímal o theologické otázky, a to je nejlepším dokladem toho, jak se rozšířilo vzdělání, jaký byl po něm hlad. Činnost Štítného nesla nyní své ovoce. Byla nutným předpokladem českých spisů HUSOVÝCH, ať mravoučných, k nimž patří zvláště *Dcerka* a *Postila*, nebo polemických a bojových, jako *O šesti bludiech* a *Knížky o svatokupectví*.

Nezůstalo však jen při literatuře traktátového rázu. Lidové vrstvy cítily, že v soudobých ideologických sporech nejde o teoretické otázky odtržené od života, ale že se tyto otázky svými důsledky dotýkají nejvlastnějších lido-

vých zájmů, a proto se snažil i lid zasahovat svým způsobem do ideového vření. Problémy se tak přenášely z universitních síní do ulic a v souvislosti s tím vznikala pouliční časová píseň.

Z těchto skladeb jsou charakteristické např. popěvky o potupném spálení Viklefových knih, nařízeném na papežův rozkaz arcibiskupem. Zvláště kousavý byl popěvek *„Zajíc biskup Abeceda“*, vysmívající se arcibiskupovi proto, že dal spálit Viklefovy knihy, aniž věděl, co je v nich psáno. Pozdější doba vzala ironii tohoto popěvku doslova a vyvodila z něho, že arcibiskup neuměl číst. Píseň začínající slovy *„Musí býti ohlášeno“* je dochována v podobě psaného letáku. Podle toho se zdá, že časové písně byly rozšiřovány studentstvem. Posměšný a útočný zpěv doprovázel vlastně všechny události, které rozjítřovaly mysl lidu. Tak vznikly např. popěvky týkající se bojů o Betlémskou kapli (*„Němci sú zúfalí na Betlém běhali“*; *„Daj jim, bože, poznánie“*). Pro tyto popěvky bylo užito charakteristické formy pětiveršové sloky. Zřejmě byly skládány na společný nápěv.

Vedle popěvků vznikaly i delší skladby, jako *Píseň o kněžích svatokupcích* (*„Ke cti, k chvále napřed buožíe“*), pranýřující kněžstvo za to, že si dává tučně platit za všechny náboženské úkony od křtu až po pohřeb. Podobným tónem je nesena i píseň *„Slyštež snažně, držiec vážně“*, kde neznámý skladatel lapidárně formuluje své stanovisko slovy *„Darmo máte, darmo dajte“*.

Hnutí nebylo omezeno jen na Prahu, ale zasahovalo též venkov a mezi Prahou a venkovem byla kulturní výměna. Přitom i Praha asimilovala písně vzniklé na venkově, jak dokazuje zlomkovitě dochovaná píseň o odpustcích *„Antikrista tupili“*, složená v typických pětiveršových slokách. Jsou v ní narážky na události v boleslavském kraji. Této kulturní výměně napomáhalo nepochybně i Husovo vyhnanství, jeho činnost mezi lidem, která vyvolala spisy, jimiž se obracel ke svým posluchačům v době, kdy mu bylo znemožněno mluvit k nim přímo. Tak vznikly i jeho proslulé Knížky o svatokupectví.

Pouliční píseň znaly ovšem obě strany, stejně husité jako katolíci. Na katolické straně si vylévali protihusitskou nenávisť v latinských žalobách nejprve Němci, kteří se po Kutnohorském dekretu vystěhovali z Prahy a stýskali si na úpadek Prahy, že prý ji *„pokálela nešťastná husa“*. Motiv kontrastu někdejší a soudobé Prahy pak proniká i do žalobné písně české *„Znamenajte, všichni věrní Čechové“*. Jiným oblíbeným motivem časové písně katolické byly útoky na zbožné ženy žijící podle evangelijních ideálů a šířící nové myšlenky; patří k nim *píseň o Viklefici* (*„Stala se jest příhoda“*) a *píseň o bekyních* (*„Slyšte ještě, bratřie milí“*). Pro soudobé poměry je příznačné, že se husitské ženy pomlouvaly především z pohlavní nevázanosti. Výsměch byl motivován i tím, že se intelektuálnímu skladateli zdálo směšným, že žena dovede číst. Tak se vlastně parodovala husitská snaha po demokratisaci vzdělání.

Vedle výsměšných skladeb vznikaly na katolické straně i útočné satiry

vyzývající k fyzickému boji s husity. Latinská satira *Sermones ad Bohemos* (Řeči k Čechům) vyzývala krále, aby vyhubil viklefy, a podobný tón zazníval i ze skupiny českých písní, které podle Palackého souborně nazýváme *Žaloby na husity*. Jedna z nich, začínající slovy „Všichni poslouchajte“, dovolává se Panny Marie a zemských patronů proti „husám“, jiná, „Slyšte, Čechové, coť se nyní děje“, vyzývá krále, aby husity vyhnal. Skladba „Slyštež všichni, poslouchajte“, která je částečným ohlasem písně Všichni poslouchajte, útočí na české pány, z nichž se někteří stali kacíři.

Před nové úkoly byla postavena literatura po Husově upálení. Zvláště bojová píseň nabývala stále většího významu souběžně s tím, jak se přirostřovala situace. Proto také reagovala bezprostředně na Husovo upálení. Písně *„Ó svolánie Konstanské“* a *„V naději boží mistr Hus Jan“*, odsuzující jednání koncilu a oslavující Husa jako mučedníka, držely se pak dlouhou dobu v kancionálech a působily i na vznik skladeb nových. Z latinských skladeb vzniklých v Praze k Husově počtě je důležitá píseň *„Pange, lingua, gloriosi proelium certaminis“* (Jazyku, vylič boj slavného střetnutí), napodobující svou formou i počátkem známý církevní hymnus. Když byl Hus později prohlášen pražskou universitou za svatého, vznikaly k jeho účtě další písně, české i latinské. Píseň *„Ó svolánie Konstanské“* se zpívala o Husově svátku v kostelích, a to i v latinské versi *„O quam per contrarium“* (Ó, jak nesprávně). Kromě toho brzy vznikla i kázání k oslavě Husovy památky.

Bohatá písňová tvorba doprovázela i mohutné lidové demonstrace a bouře, které následovaly po Husově smrti. Tak byl složen např. lidový veršovaný traktát *„Otázka nyní taková běží“* o přijímání pod obojí způsobou. Z něho vznikla píseň „Kristovoť jest ustavenie“, která má již útočný ráz. Útočnost pak sílí v písni *„Tvorce milý, zžel se tobě“*, v níž se hlásí rostoucí radikalismus v silném důraze kladeném na „sprostný kněžský řád“. Píseň doprovázela počínající boje, za nichž lid útočil na kláštery a fary a zabavoval duchody duchovní, a kdy také světští feudálové kořistili z církevního majetku. Heslem zápasu se stalo přijímání pod obojí způsobou, zavedené mistrem Jakoubkem ze Stříbra a schválené Husem z kostnického vězení. Tak se stal kalich symbolem celého revolučního hnutí. Jím bylo proklamováno vlastně osamostatnění české církve, neboť šlo o zásadní změnu v tradiční liturgii. Přijímání pod obojí bylo totiž revolučním činem i proto, že jím byla zrušena jedna z významných přehrad mezi laiky a kněžími. Na této cestě nebylo však přijímání pod obojí způsobou pro laiky posledním slovem; další přehrady mezi kněžími a laiky se postupně rušily pronikáním češtiny do bohoslužby a zjednodušováním obřadů u radikálního husitského křídla.

Tyto požadavky byly bráněny i teoreticky; při tom byl programově kladen důraz na demokratické prvky. To dosvědčuje např. husitský traktát

De cantu vulgari (O lidovém zpěvu), který zdůrazňuje, že je třeba zpřístupnit slovo boží i nevzdělaným lidem (*viris illiteratis*). Proti tomu požadavku se vášnivě obracela katolická strana, jak ukazují např. Žaloby na husity, vytýkající Praze, že si postavila do čela řemeslníky, nádeníky a příchozí z venkova, a žehrající na to, že se ruší v husitské praxi rozdíl mezi knězem a lidem.

V čele ideologického boje na husitské straně stála pražská universita. Zápasy nabývaly stále větší prudkosti a husitství přestávalo být záležitostí pouze českou. Mělo nejen veliký ohlas u Slováků činných v Čechách a na Moravě, jako byli JAN VAVŘINCŮV Z RAČIC, LUKÁŠ Z NOVÉHO MESTA NAD VÁHOM, MATĚJ ZE ZVOLENA, ale ideologický boj strhával i cizince. Tak se zúčastnili hnutí Němci Mikuláš a Petr z Drážďan a Angličan Petr Payne, zvaný Engliš. — MIKULÁŠ Z DRÁŽĐAN působil na soukromé škole založené německými mistry v domě u Černé růže na Příkopech a zúčastnil se latinskými spisy bojů na radikálním husitském křídle. Proslul též jako jeden z nejvášnivějších lidových kazatelů. Stál po boku Jana Želivského, s nímž po Husově smrti bojoval za Husův odkaz. PETR PAYNE, oxfordský mistr uprchlý z Anglie do Německa, uchytil se v Praze na téže škole, kde působil Mikuláš Drážďanský. Spolu s Jakoubkem usiloval o zavedení přijímání pod obojí způsobou a v několika traktátech hájil učení Viklefovo.

Z českých mistrů stál v popředí ideologického boje Husův nástupce v Betlémské kapli JAKOUBEK ZE STŘÍBRA, který mezi prvními oslavil kázáními nové mučedníky Husa a Jeronýma. V době prvních bouří stál na krajním křídle a byl velmi radikálních názorů; asi roku 1416 přeložil Viklefův spis *Dialog mezi Pravdou a Lží o chudobě kněžstva*, v němž Viklef dokazoval nutnost sekularisace církevního majetku, a tím ideologicky podporoval zábory církevního jmění. Asi v téže době složil traktát *Salvator noster* (Spasitel náš), hájící přijímání pod obojí způsobou, a dal jej napsat na zdi Betlémské kaple.

Traktát je znám také pod jménem *O duchovním a svátostném přijímání pod dvojí způsobou chleba a vína pro všecken křesťanský lid*. O něco později (asi roku 1419) dal napsat na zdi kaple ještě traktát *De communione parvulorum* (O přijímání maličkých), hájící přijímání dětí. — Proslul i jako kazatel (jsou dochovány zbytky postily z roku 1416 a zejména dva mladší soubory, *Výklad na Zjevení sv. Jana a Epištoly nedělní*).

Jako obhájci Husových reforem vystupovali po Husově upálení i mistři Jan z Příbramě († 1448) a zvláště mistr PETR Z MLADOŇOVIC († 1451). Mladoňovic³ proslul jako autor spisu *Relatio de magistri Joannis Hus causa in concilio Constantiensi acta* (Zpráva o při mistra Jana Husa vedené na koncile kostnickém), v němž popsal kostnické události. Jeho dílo je cenné zvláště proto, že psal na základě vlastního poznání (doprovázel Husa do Kostnice jako sekretář Jana

³ Vyskytuje se také podoba Mladeňovic nebo Mladenovic.

z Chlumu). Poslední část této relace byla přeložena do češtiny, snad samým Mladoňovicem, a čtla se v husitských kostelích o Husově svátku při bohoslužbě jako evangelium; před ním se čítaly Husovy listy z vězení jako epištola.

Tato *Pašije mistra Jana Husi* byla pak tištěna roku 1495 jako přírůbek k českému Pasionálu a ještě několikrát později. Spolu s Pašijí se otiskovalo (už v Pasionále z roku 1495) také umučení Jeronýmovo, které zpracoval Mladoňovic česky podle své latinské *Narratio de M. Hieronymo Pragensi* (Vypravování o mistru Jeronýmovi Pražském). — Své práci o Husovi nedal Mladoňovic vlastně definitivní podobu, neboť na ní pracoval po celý život. Spis měl vliv na veškeré pozdější spisy o Husovi, např. na *Vypravování o smrti Husově* asi ze čtyřicátých let, do něhož už pronikla snaha po beletristickém podání, a na *Život, to jest Šlechetné obcování ctného svatého kněze Jana Husi*, sepsané před rokem 1480 od kněze Jiříka Heremity († 1521).

Přes počáteční radikalismus university je vidět v řadách vzdělanců od samého počátku odtržení od lidu, které způsobilo jejich ideologickou nepevnost. Někteří universitní mistři se stavěli proto k husitskému hnutí netečně — např. matematik Jan Šindel — a jiní přešli po prvním elánu do tábora reakce. Jakmile se za propuklé revoluce zmocnila vláda chudina, intelektuálové, odtržení od lidu, ucoupli před revoluční praxí, neboť se báli radikálních sociálních změn, které mohly poškodit jejich postavení. S lidovým hnutím nedovedli splynout, odcizili se mu, ideologicky ustrnuli a vyvíjeli se směrem od revoluce k reakci. Taková byla i další cesta Jakoubkova a Mladoňovicova.

O průběhu husitského revolučního hnutí pojednává Josef Macek v pracích *Husitské revoluční hnutí*, 1952, a *Tábor v husitském revolučním hnutí*, I 1952, II 1955; zejména v druhé práci je mnoho cenného materiálu i pro historii literární. Macek vydal také pro širší čtenářstvo ve výtahu nejdůležitější prameny a soudobá líčení dějin Tábora pod titulem *Ktož jsou boží bojovníci*, 1951; prameny latinské jsou zde otištěny v českém překladě. Velmi mnoho materiálu přináší také FRB VIII, 1932.

Literatura o Husovi je na str. 227.

Zachované traktáty Jeronýmovy vydal Jan Sedlák, *Studie a texty k náboženským dějinám českým* II, 1915 a III, 1919; tam i rozbor jeho názorů a učení.

Jakoubkovy traktáty *Salvator noster* a *De communione parvulorum* vydal latinsky i staročesky Bohumil Ryba, *Betlemské texty*, 1951; *Jakoubkův Výklad na Zjevení sv. Jana* vydal František Šimek, *Sbírka pramenů českého hnutí náboženského ve stol. XIV. a XV.*, I 1932, II 1933; další traktáty Jakoubkovy vydal Jan Sedlák, *Studie a texty*, I 1914, II 1915, III 1919; tam i jejich rozbor; *Jakoubkova Betlemská kázání z roku 1416* vydal Karel Sita (s předmlouvou Bedřicha Spáčila) 1951. O *Jakoubkovi ze Stříbra* psal Vlastimil Kybal, *M. Matěj z Janova a M. Jakoubek ze Stříbra*, ČČH 11, 1905; F. M. Bartoš, *Literární činnost M. Jakoubka ze Stříbra*, 1925 (tam i starší literatura); nověji František Borecký, *M. Jakoubek ze Stříbra*, 1945; F. M. Bartoš v díle *Světcí a kacíři*, 1949, str. 82—105 (tam další literatura); o *Jakoubkových názorech* píše Zdeněk Nejedlý, *Dějiny husitského zpěvu* IV, 1955.

Traktáty Stanislava ze Znojma a Štěpána Pálče vydával Jan Sedlák v *Hlídce* 28, 1911, 29, 1912 a 30, 1913, dále ve svých *Studiích a textech k náboženským dějinám českým* II 1915, a III 1919, i v přílohách ke spisu *Mistr Jan Hus*, 1915.

Parodistickou viklefskou mši otiskl Jan Loserth, Hus und Wiclif, Prag-Leipzig 1884; částečně Zdeněk Nejedlý v Dějinách husitského zpěvu III, 1955. — Passio Pragensium Judeorum vydal latinsky Václav Vladivoj Tomek, VKČSN 1877; český překlad v Jana Viličkovského Próze z doby Karla IV., 1938 a 1948, a ve Výboru ČSAV. — Passio raptorum de Šlapanic vydal (latinsky s českým překladem) František Šujan ve Sborníku historickém (vydával Antonín Rezek) 3, 1885 (Drobnosti historické XV).

České písně a popěvky husitské strany vydal Zdeněk Nejedlý, Dějiny husitského zpěvu III, 1955, a Jiří Daňhelka, Husitské písně, 1952; tam i rozbor. Píseň o odpustcích Antikrista tupili otiskl Josef Vítězslav Šimák ve spise Dějinné paměti okresu mnichovohradištského I, 1917, str. 133n.

Píseň o bekyních a Viklefce jsou ve Viličkovského Staročeské lyrice, 1940. — Sermones ad Bohemos otiskl Fr. Palacký, Documenta Magistri Joannis Hus vitam ... illustrantia, 1869. — Žaloby na husity otiskl ve výběru Karel Jaromír Erben, Výbor II, 1868, odtud jednu z nich přetiskl Josef Macek, Ktož jsú boží bojovníci, 1951. — Husitské i katolické popěvky a písně české i latinské rozbírá Arnošt Kraus, Husitství v literatuře I, 1917, a F. M. Bartoš, Z politické literatury doby husitské, Sborník historický 5, 1957.

Traktát De cantu vulgari otiskl Zdeněk Nejedlý, Dějiny husitského zpěvu III, 1955.

Ohlas husitství u Slováků sleduje Albert Pražák, Dějiny slovenské literatury I, 1950, a Ján Mišianik v Dejinách staršej slovenskej literatury, 1958. Z monografických prací je důležitá předmluva ke knize Branislava Varsika, Slovenské listy a listiny z 15. a 16. storočia, Bratislava 1956. — Z drobnějších studií srov. Branislav Varsik, Husiti a reformácia na Slovensku do žilinskej synody, Sborník filosofické fakulty university Komenského 8, 1932; nově Peter Ratkoš, Husitské revolučné hnutie a Slovensko, Historický časopis 1, 1953; Ladislav Hoffmann, Ohlas husitského revolučného hnutia na Slovensku, Martin 1954; Josef Macek, Význam husitského revolučního hnutí pro slovenský lid (sborník O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov, Bratislava 1956).

Postavu Slováků Lukáše z Nového Mesta nad Váhom objevil F. M. Bartoš, Táborský kněz Lukáš, ČČM 96, 1922. — O Matěji ze Zvolena psal F. M. Bartoš, Slovenský husita na Karlově universitě (v souboru Knihy a zápasy, 1948).

Nejdůležitější traktáty Mikuláše z Drážďan vydal Jan Sedlák, Studie a texty I, 1914, III, 1919. — Soupis spisů Petra Payna a Jana Příbrama (s uvedením literatury) podal F. M. Bartoš, Literární činnost M. Jana Rokycany, M. Jana Příbrama, M. Petra Payna, 1928. Několik traktátů Paynových a Příbramových vydal Jan Sedlák, Táborské traktáty eucharistické, 1918. O Mikuláši z Drážďan viz F. M. Bartoš, Do čtyř pražských artikulů, 1925, znovu 1940 (tam i výčet jeho spisů); Jan Sedlák, Mikuláš z Drážďan, Hlídka 31, 1914; o Petru a Mikuláši z Drážďan, též o Petru Paynovi viz F. M. Bartoš, Husitství a cizina, 1931 (tam i další literatura), a též, M. Petr Payne, diplomat husitské revoluce (s překladem Paynovy řeči k Zikmundovi v Bratislavě 1429), 1956.

Petra z Mladoňovic latinský spis Relatio de Magistri Joannis Hus causa in concilio Constantiensi acta vydal posledně Václav Novotný, FRB VIII, 1932; český překlad vydal (1917, bez data) Václav Flajšhans pod názvem Petr z Mladenovic, Zpráva o soudu a odsouzení M. J. Husi v Kostnici. Flajšhans vydal též soubor O mučednících českých knihy patery, 1917 (obsahuje Umučení M. J. Husi, Český protest, Umučení M. Jeronýma a Epištolu Poggiovu); tam i literatura. Nové vydání Mladoňovicovy Pašije M. Jana Husa a Pašije M. Jeronýma pořídila Milada Nedvědová, Hus a Jeronym v Kostnici, 1953. Literární činností Petra z Mladoňovic se zabýval František Procházka, O menších spisech Petra z Mladoňovic, Zprávy KČSN 1882, I. — Srov. též B. M. Rukoř, Pis'mo Podžo Bračiolini k Leonardo Aretinskému

irasskaz Mladenoviča kak istočniki ob Ieronime Pražskom, Učennyje zapiski Instituta Slavjanovedenija 3, Moskva 1951.

Vypravování o smrti Husově vydal Václav Novotný, FRB VIII, 1932; nově Milada Nedvědová, Hus a Jeronym v Kostnici, 1953. — Heremitův Život... Jana Husi vydal Václav Novotný, FRB VIII, 1932, nově František Kavka, Husitská revoluční tradice, 1953 (příloha 1), a Milada Nedvědová, Hus a Jeronym v Kostnici, 1953.

II

(Dvacátá a třicátá léta 15. století)

Mezníkem ve vývoji husitského hnutí byl rok 1419, kdy vypukla revoluce. Předpokladem jejího vzplanutí bylo soustředění revolučně naladěného lidu. To bylo poměrně snadné ve velkých městech zásluhou lidových kazatelů, jako byl v Praze Mikuláš z Drážďan a zejména Husův žák Jan Želivský nebo v Plzni Václav Koranda, obtížné však na venkově. Zde mu pomáhala chiliastická víra, že v nejbližší době sestoupí na zem Kristus a po zničení všech zlých ujme se sám vlády a nastolí tisíciletou spravedlivou říši. Tuto víru šířili zejména lidoví kazatelé, kteří soustřeďovali od jara 1419 lid poutěmi na hory a do pěti měst.

Pouti na hory a do pěti měst byly motivovány Písmem (Matouš 24, 16: „Tehdáž ti, kteříž by byli v Judstvu, nechť utekou na hory“; Marek 13, 14: „Když pak uvidíte ohavnost zpusťování . . . tehdyž ti, kdož by v Židovstvu byli, ať utekou na hory“) a současnými proroctvími, podle nichž za všeobecné zkázy budou zachráněna jen města Plzeň, Žatec, Louny, Klattovy a Slaný (k nim býval někdy připočítáván i Písek). Nejdůležitější z těchto měst byla Plzeň, nazývaná v chiliastických výzvách „městem slunce“, ale již v březnu 1420 se stala hlavou katolické reakce v západních Čechách a její význam zdědil Tábor.

Revoluce vzplanula 30. července 1419 v Praze, kde se chudina zmocnila vlády na Novém Městě. Brzo poté zemřel král Václav IV. (16. srpna) a nástupnická otázka ještě zkomplikovala situaci. Václavův bratr Zikmund chtěl násilím zavést starý pořádek, nemohl se však ujmout vlády pro soustředěný odpor, v jehož čele stanula Praha. Již v listopadu se však zmocnila v Praze vedení panská jednota a těžiisko revolučních sil se přesunulo do nově založeného Tábora, kde se budovala velká lidová armáda. Ta se spojila po vyhlášení křížové výpravy s pražany a revoluční boj husitů se stal vlasteneckým bojem za záchranu rodné země proti mezinárodní reakci představované křížáky. V Praze, obležené stasisícovou křížáckou armádou, se kterou přitáhl Zikmund, se shodli táboři s pražany na společném programu, tak řečených čtyřech pražských artikulích, a v bitvě na Vítkově 14. července 1420 zvítězila nad křížáky husitská vojska vedená Žižkou.

Při prvním vzplanutí revolučních bojů stala se hegemonem revoluce chudina. Chudina však byla v této době ještě příliš slabá a třídně nevyhraněná, a

proto byla v dalším průběhu revolučního hnutí zatlačována, až se dalšího vedení revoluce zmocnila měšťanská oposice. Husité pak dobývali skvělých vítězství pod vedením Žižkovým († 1424) a po něm pod Prokopem Holým. Vedle boje s křižáky probíhaly boje i s domácí kontrarevolucí a napětí bylo i mezi husitským křídlem mírnějším a radikálnějším, v dobách ohrožení země se však vždy táboři sešli s pražany pod společným heslem obrany vlasti. Když ztroskotala poslední kruciáta slavným husitským vítězstvím u Domažlic (1431), nastal obrat v poměru mezinárodní reakce k husitům a reakce se pokoušela rozložit husitský tábor zevnitř.

To se podařilo, neboť revoluční vlna opadala souběžně s tím, jak se jednotlivé vrstvy nasycovaly sekularisací církevního jmění a majetkem po německém patriciátu, a proto ztrácely na dalším boji zájem. Jako první odpadali hned na počátku revolučního hnutí páni obohacení církevními statky a spojovali se s katolíky v panskou jednotu. Později však odpadli i měšťané a zemané. Odliv revolučnosti podporovalo i to, že se v průběhu bojů stupňovaly hospodářské potíže vyvolané válečnými událostmi a ještě znásobené neúrodou. Bohaté měšťanstvo, nasycené zábory církevního jmění a majetku po vypuzených Němcích, bylo proto ochotno k spojení s reakcí a také polní vojska byla vysílána dlouholetými boji doma i dalekými „spanilými jízdami“ za hranice (Balt, Rakousko, Slezsko, Slovensko). Za této situace byl svolán basilejský koncil (1431), na němž se měli husité dohodnout s římskou církví. Koncil zaměřil všechno své úsilí na roztržení husitské jednoty. Stoupenci důsledné revoluční linie byli v bratrovražedném boji poraženi koalicí kališnické šlechty a bohatého měšťanstva s katolíky v bitvě u Lipan 30. května 1434; vůdce polních vojsk Prokop Holý padl v boji. Pak byly rychle uznány okleštěné (a matně formulované) čtyři artikuly pražské — tak zvaná kompakтата — a roku 1436 uveden jako král císař Zikmund, když slíbil kompakтата dodržovat. Táborští měšťané nepodepsali sice kompakтата, ale 18. listopadu 1436 dojednali smíření se Zikmundem a tím zradili revoluci; zbytky revolučních sil pak byly rychle zlikvidovány. Poslední útočiště našly na Sióně, hradě Roháče z Dubé. Toho bylo dobyto počátkem září 1437. Jiné zbytky husitských vojsk se rozplynuly jako žoldnéri v cizích službách.

*

Tento dramatický vývoj doprovázela bohatá agitační literatura polemická a řečnická. Snažila se přímo působit na běh událostí a zasahovat do něho, ale nás dnes zajímá i jako citlivý seismograf, který zachytil všechny výkyvy a otřesy.

Tak se v literární tvorbě výrazně projevilo např. odpadávání jednotlivců i skupin od revoluce. Jediní z utrakvistického tábora, kteří byli odtrženi

od lidu, vyvíjeli se po rozpoutání revolučního vření doprava a zapírali svůj někdejší radikalismus. K nim patřil především JAN Z PŘÍBRAMĚ, který dokonce napsal protitáborský pamflet *Život kněží táborských* (1429). Na druhé straně však literatura svědčí o tom, že radikálové měli výrazné a ohnivé obránce. Ti byli ve stálém styku s lidem, ale jejich obrany byly určeny především učenému světu, a proto v nich užívali latiny, jako na příklad táborský MIKULÁŠ BISKUPEC Z PELHŘIMOVA († asi 1459), autor latinsky psané *Táborské apologie*¹.

To však neznamená, že by ideologové radikálního křídla zanedbávali lid. Obraceli se k němu ovšem jinými slovesnými formami, především živým slovem. Přímo k chudině promlouvali a udržovali ji v revolučním varu lidoví kazatelé, jako VÁCLAV KORANDA, MARTIN HÚSKA řečený Loquis, PETR KÁNIŠ a spoluzakladatel Tábora JAN ČAPEK, známý též jako skladatel písní. Pražskou chudinu aktivisoval zejména JAN ŽELIVSKÝ († 1422), o jehož kázáních si můžeme udělat představu podle dvou latinských postil (u jedné z nich je však Želivského autorství sporné). Významné postavení v ideologickém boji měli také kazatelé a organisátoři pouličních průvodů MIKULÁŠ a PETR DRÁŽĎANSKÝ a JAN ROKYCANA, jehož hlavní činnost však spadá až do doby po Lipanech.

Bohatá literatura doprovázející období revolučních bojů jeví se sice dnešnímu čtenáři nejednou jako neplodné diskutování o abstraktních problémech, ve své době však zasahovala hluboko do života. Pod náboženskou formou se v ní řešily ožehavé otázky sociální a politické, neboť náboženské spory byly podloženy v podstatě třídně. Tak byla tato traktátová literatura těsně spjata s pulsem dne a stávala se doprovodem revolučních událostí, na něž se snažila svým způsobem působit.

Už proto, že se boje zúčastnilo několik stran, odrážely se v literatuře psané příslušníky husitského tábora různé proudy a ideové odstíny, a to se projevvalo též ve způsobu literárního zpracování. Avšak přesto, že se v literární tvorbě samých husitů křížily a prostupovaly zájmy několika různých skupin, je možno provést abstrakci a nalézt společného jmenovatele. Pro jádro husitské tvorby je charakteristická lidovost, těsné sepětí s potřebami zápasu (aktualnost) a vlastenectví. Zvláště vlastenectví se stávalo často tmelem a dovedlo překlenout rozpory mezi jednotlivými husitskými skupinami. Husova pře a jeho odsouzení koncilem totiž těžce ranily nejen revolučně naladěný lid, ale byly pokládány i příslušníky české a moravské šlechty za pohanění celého českého státu. Zesilující se vlastenectví je patrné i z útvarů skládaných latinsky, jak ukazuje hymnus *Ammonitio baccalaureandi* (Napomenutí příštího bakaláře).

Husitské vlastenectví je však vyššího stupně, než jaký představovalo vlastenectví na počátku 14. století, ztělesněné v Alexandreidě a v Dalimilově kronice.

¹ Byla tištěna v 16. a v 17. století s titulem *Confessio Thaboritarum* (Táborská konfese).

Husitství bylo hnutí masové a celonárodní, a proto také husitské vlastenectví muselo mít jiný ráz než vlastenectví feudální. Nositelem vlastenecké hrdosti přestala být feudální třída, ale stalo se jím měšťanstvo a lid. To se ovšem výrazně projevilo i v literatuře. Vlastenectví se stalo vrcholnou hodnotou, a proto se ho nedovolávali jen husité, ale i protihusitské skladby psané z katolických posic poukazovaly na to, že kacířští husité dělají hanbu dobrému českému jménu. Tím vlastně splývala otázka pravověrnosti s otázkou vlasteneckou.

Z hlediska své doby je to pochopitelné, neboť náboženství stálo nejvýše v systému všech hodnot. Proto také středověk chápal pojem kacířství jako postavení nejen mimo zákon, ale vlastně i mimo civilisaci. Obvinění z kacířství bylo Čechům „zradou lidu českého“. Není tedy divu, že husité tak vášnivě hájili svou pravověrnost a dokazovali, že skutečnými kacíři jsou katolíci.

Tímto zdůrazněním pravověrnosti násobili husité význam svého boje. V jejich očích nešlo jen o boj za český stát a o vlastní fyzickou existenci, ale svůj boj povyšovali na zápas o boha. Tím, že jim víra splývala s národností, pozdvihovali zároveň národnost na nejvyšší místo v systému hodnot. Vítězství nad nepřátelskou přesilou ještě více utužovala toto jejich pojetí, neboť v nich vzbuzovala přesvědčení, že jejich vítězství způsobil sám bůh, a tím potvrdil jejich pravdu.

Rozčlenění husitské koalice na různé strany mělo příčiny sociální: pražané byli představiteli měšťanstva, kdežto táboři reprezentovali radikální venkov. S tím souviselo i různé sociální zakotvení jednotlivých děl, které se projevovalo v jejich různém poměru k literární tradici. Díla určená náročnějšímu vzdělanějšímu publiku pochopitelně těžila po výrazové stránce převážně z tradice té části literatury 14. století, která byla spjata s kulturou feudálního světa, kdežto díla určená radikální chudíně navazovala na tradici literárních památek, jež se obracely k světu měšťanskému a k lidu. Proto také husitská díla určená vzdělanějšímu publiku patří převážně k poesii recitační, kdežto k chudíně se obracela v první řadě píseň, která se mohla rychle šířit. Ta se pak stala nositelkou dalšího vývoje souběžně s tím, jak rostla účast chudiny na kulturním životě a vtiskovala mu svou pečeť.

Tuto rostoucí účast chudiny na kulturním životě výstižně, byť nenávisťně, vystihly Žaloby na husity, které vyčítají s hořkostí, že husité „načiniliť sú kazatelów z ševcův, z krajčieřów i z knapów . . .“.

Nejvíce souvisely s tradicí forem náročné literatury tři básně zapsané v tak řečeném Budyšínském rukopise — *Žaloba Koruny české*, *Porok Koruny české* a *Hádání Prahy s Kutnou Horou*. Složil je všechny nepochybně týž básník, universitní odchovanec, v době rozhodných bojů o Prahu roku 1420. Svědčí o vysoké básnické kultuře a projevuje se v nich postoj vzdělance strženého revoluční chudinou do boje proti Zikmundovým křižákům a posilovaného dalimilovským vlas-

tenectvím. Básně měly nepochybně mobilisační poslání a jejich vybroušená forma poukazuje k tomu, že byly určeny publiku odchovanému náročnou literaturou 14. století. O náročnosti uvedených skladeb svědčí i to, že látka Žaloby a Poroku byla zpracována původně latinsky prózou a z této předlohy dvakrát česky, nejdříve v podobě prozaické a pak veršované. Původně (v latinské verzi) se tedy obracely výlučně ke vzdělcům, a to především v cizině, ale pak byly zpracovány i pro širší publikum domácích. Jsou to vášnivé invektivy, které měly zapálit posluchačstvo a strhnout je k boji. Nejvýše se vzešlo umění básníkovo v Hádání Prahy s Kutnou Horou, kde jsou v alegorické formě soudního sporu obhajovány revoluční novoty proti námitkám reakce.

Podobně tkvěla v tradici náročné literatury husitská tvorba latinská, neboť se obracela výlučně ke vzdělcům a k mezinárodnímu publiku. Na stejné pozici jako básně Budyšínského rukopisu stojí nejvýznamnější dílo této tvorby, *Carmen insignis Coronae Bohemiae* (Báseň vznešené koruny české) od Vavřince z Březové², oslavující vítězství u Domažlic, kde husité obrátili na útěk křížáckou armádu i s kardinálem Juliánem Cesarinim, a tím přinutit mezinárodní reakci k jednání na basilejském koncilu. Je to dokonalé básnické dílo uchvacující nejen nadšeným vlastenectvím, ale i břitkou ironií a vyznívající touhou po věčném míru. Podstata vlasteneckého a obranného rázu husitských válek je zde odhalena příslušníkem pravého křídla husitství, který je stržen nadšením podobně, jako jím byl stržen před desítiletím autor skladeb Budyšínského rukopisu. Vavřinec z Březové však ve svém postoji kolísal. Pokud stál blízko revolučního lidu, byl stržen jeho nadšením; když se mu oddaloval, dostával se na ostře protitáborské stanovisko pražanů. Pro tento postoj je zvláště příznačná jeho latinsky psaná a patrně nedokončená *kronika* (Chronicon, obyčejně nazývaná Kronika husitská), zachycující události z let 1414—1421. Kolem roku 1500 byla přeložena do češtiny.

Nadšení, které prostupuje Vavřincovu latinskou Píseň o vítězství u Domažlic (tak nazval její české znění novodobý překladatel J. B. Čapek), je dokladem toho, jak se Češi dovedli v rozhodných chvílích spojit a jak vyrůstalo v revolučních bojích vlastenectví schopné překonat ideologické rozpory mezi jednotlivými husitskými stranami. Vavřincův postoj také ukazuje, jak se za husitství formoval pocit národní sounáležitosti a národního celku a jak se uplatňovala souhra sil dostředivých a odstředivých. Síly dostředivé se vždy uplatňovaly v okamžicích ohrožení, kdy nápor nepřátel přímo volal po koncentraci sil.

Hádání Prahy s Kutnou Horou má na katolické straně protějšek ve veršova-

² VAVŘINEC Z BŘEZOVÉ (1370—asi 1437) byl plodný spisovatel. Universitně vzdělán (dosáhl gradu mistra svobodných umění) vstoupil do služby v kanceláři Václava IV. a pro dvorské prostředí přeložil z němčiny Mandevillův cestopis (srov. str. 138), Knihy snového vykládání a začal skládat Kroniku světa, kterou však nedokončil. Později byl písařem Nového Města Pražského a jako bohatý měšťan se stal mluvčím pravého křídla husitského.

ném disputu nazvaném Palackým *Václav, Havel a Tábor čili Rozmlouvání o Čechách roku 1424*. Skladba se obrací proti radikálnímu táborství, jemuž připisuje vinu za všechny válečné bědy, jimiž trpí české země. Na rozdíl od uvedených skladeb Budyšínského rukopisu, napsaných důsledně osmislabičným veršem, je tato báseň složena veršem bezrozměrným, který se pak stal typickým pro mluvní poesii husitského období. Podobně jako básně husitské zdůrazňuje i tato skladba vlastenectví a argumentuje důkazy z bible. Za zmínku stojí i básníkově umění charakterisační.

Navazování na tradici náročné literatury v básních Budyšínského rukopisu spočívalo ve využití tradiční formy, které bylo použito pro nové, aktuální téma. Máme však i doklad, že se aktualizovalo celé tradiční téma. Je to rozsáhlé veršované *Rozmlouvání člověka se Smrtí*, pojaté novotářsky a aktuálně tím, že autor jako mluvčí chudiny a z jejího úst útočí na kněze, papeže a mnichy. Skladatel mluvící ústy Smrti staví se posměšně k bohatci, který by chtěl, aby Smrt šetřila bohatých. Bohatí však marně hájí své tvrze, neboť je „Žižka bojovník obojí“. Tak se stává vlastně smrt obrazem Žižky a symbolem zániku starých privilegovaných vrstev. Skladba, složená nejspíše na počátku válek, těšila se značné oblibě ještě v 16. století, kdy byla dvakrát tištěna.

Naproti tomuto křídlu, těžícímu z tradice forem a námětů náročné literatury, novou vývojovou cestu otvírala píseň, která byla doménou především lidových představitelů husitství. Nejlepší obraz o ní nám podává tak zvaný *Jistebnický kancionál* asi z dvacátých let, obsahující soubor kališnické liturgie (skoro úplně české) a především lidové duchovní písně. Tyto písně tvoří širokou škálu od písně zpracovávající dogmatické otázky až po píseň válečnou (*„Ktož jsou boží bojovníci“*; *„Povstaň, povstaň, veliké město Pražské“*) a děkovnou píseň za vítězství. Právě ve válečné písni pathos celého revolučního hnutí vrcholil, neboť je v ní lapidárně vyjádřeno posvěcení spravedlivého boje, který se stal v očích husity bojem božím, a odhodlání dovést spravedlivý boj bez ohledu na oběti až k vítěznému konci.

Ani v době, kdy vítězné husitské revoluční hnutí srazilo reakci na kolena, reakce se nevzdala literárního boje a používala k němu oblíbené tehdy formy — písně. Přestala však být rovnocenným partnerem, a proto sršela bezmocnou nenávistí a záští. Hlavně bojovala parodií a satirou. Parodována byla např. Čapkova píseň o Desateru ve skladbě *„Nuž, vy ševci viery pravé“*. Na jinou notu hrály trpké žaloby. K uvedeným již Žalobám na husity přidružila se skladba *„Když Lev umřel pravú túhu“*, složená asi na jaře 1420 v Praze. Končí výzvou, aby po smrti lva (tj. Václava IV.) brzo přiletěl orel (tj. Zikmund).

Po formální stránce se nelišila katolická píseň celkem od písně husitské; pro agitaci bylo třeba používat na obou stranách podobných prostředků. Intelektuálové ovšem používali latiny; třeboňští kněží ve vyhnanství např. složili báseň *„Turbavistis heu nimis“* (Příliš jste, běda, pomátli). Máme doloženu

i protihusitskou píseň složenou paralelně latinsky a česky, „*Gaude, mater ecclesiae*“ — „*Již se raduj, církev svatá*“, s refrémem „Běda tobě, Hus“.

Tato písňová tvorba, stejně husitská jako protihusitská, je skoro úplně anonymní, autory známe jen výjimečně; v Jistebnickém kancionále jsou např. některé písně připsány Husovi a Čapkovi.

Vedle časových písní zaměřených k náboženskému životu vznikaly i politické písně oslavné a agitační. K nim patří tak zvaná *píseň o bitvě před Ústím*, začínající slovy „Slušíť Čechuom zpomínati“. Je to oslava panských účastníků bitvy svedené 16. června 1426 pod vedením Prokopa Holého. Bitva představovala národní vítězství, neboť křižácká přesila zde byla poražena spojenými silami celého husitského bloku, od chudiny až po šlechtu; účast lidových vojsk však není v písní doceněna, skladba se obrací k panstvu. Jiné zbarvení a poslání měla *píseň o zajetí Žikmunda Korybutoviče* („Z dobrého jména Čechové“), složená stoupencem pravice stranicím Korybutovičovi, který byl na čas uznáván za správce země, ale pro snahy navázat přímé jednání s papežem byl roku 1427 levým křídlem pražského měšťanstva uvězněn.

Zvláštní odvětví literární tvorby tvořily propagační listy a manifesty, jako *Výzva poutníků na Bzí hoře* ke všem Čechům, aby se zúčastnili pouti na hory, *Výzva pražanů* o pomoc z roku 1420, *Žižkovy listy*, *listy Prokopa Holého* a jiné. K tomuto literárnímu druhu patří i *Žižkův vojenský řád*. Z hlediska slovesného umění znamenají tyto památky daleko více než pouhé dokumenty, neboť mezi nimi najdeme dokonalé ukázky propagační prózy zvedající se k pathosu přímo básnickému a projevující nespornou literární kulturu.

Husitská propaganda se však neomezovala jen na domácí půdu, ale zasahovala i za hranice. Už z roku 1416 máme německé zprávy, že se prý rozcházelí do sousedních zemí husitští kazatelé. Z literárních památek dokládají toto propagační úsilí *táborské manifesty*, jimiž se táboři obraceli k Evropě, aby propagovali své učení (1430 a 1431). Dostaly se až do Barcelony, Paříže a Cambridge.

Značná pozornost byla věnována i historickým skládáním. Byla psána příslušníky obou stran, husitské i katolické, a promlouvá v nich vesměs vášnivé zaujetí. Proto vynívají agitačně a je k nim často plynulý přechod od skladeb satirických. Tak např. veršování *Zbarvení mnichové* je v podstatě nenávistná satira namířená proti dvěma mnichům, kteří v Soběslavi přešli k husitům. Byla složena nejspíše v některém katolickém klášteře na začátku revolučních událostí. Blíže k historickému vyprávění mají básně *Počátkové husitství*, *O sektě táborské* a *O naháčích*, které jsou rovněž zaměřeny ostře protihusitsky. Je pro ně charakteristická snaha navázat na formu Dalimilovy kroniky. S protihusitskou tendencí byla též složena nějaká veršovaná kronika, z níž jsou dochovány jen dva zlomky o událostech let 1419 a 1420. Umělecky se tyto tak řečené *Úlomky rýmované kroniky české* přimykají k osmislabičnému epickému verši 14. století.

Myšlení a cítění husitské strany bylo nejlépe vyjádřeno v lidových dějepiseckých záznamech *Vypravování kněze Viléma o smrti Jana Želivského* a *Kronika velmi pěkná o Janu Žižkovi, čeledínu krále Václava*. Jsou psány prózou, bez literárních ambicí, ale právě v tom je jejich největší hodnota. Ještě dnes zaujmou svou prostotou, upřímností a výrazovou jadrností. Vypravování o Žižkovi (vzniklé asi v třicátých letech) bylo dlouho v oběhu; ještě v 16. století vyšlo asi dvakrát tiskem.

Bez většího literárního významu jsou drobné kroniky psané latinsky, *Třeboňská*, *Pražské university* a *Starého pražského kolegiáta*. Literární ambice ani význam nemají také zápisky vojáka v Zikmundovu vojsku BARTOŠKA z DRAHENIC o létech 1419 až 1443 a latinský deník VAVŘENCE z REICHENBACHU, tajemníka a písaře Prokopa Holého na koncilu basilejském, později spoluvězně Mikuláše Biskupce.

Toto dějepisectví bylo vesměs zaměřeno k přítomnosti a podobně jako časová píseň kladlo si v první řadě cíle politické. Autorům nešlo o dějiny Čech, ale o dějiny své doby, a proto psali s vášní, láskou i žlučí. Tento postoj je zvláště patrný v *Krátkém sebrání z kronik českých k výstraze věrných Čechův*, které bylo nejspíše složeno jako agitační pamflet před volbou Zikmundova zetě Němce Albrechta roku 1437, a ve falsu *Práva soběslavská*, sepsaném asi okolo roku 1435, ale hlásícím se domněle do 12. století. Obě památky jsou prostoupeny vášnivým vlastenectvím a nenávisť k Němcům.

Krátké sebrání je sestaveno z úryvků z české literatury 14. století, zejména z Dalimilovy kroniky. Jejich účelem bylo postavit soudobým Čechům před oči německé nebezpečí. K Sebrání je připojena latinská smyšlená listina, v níž prý Alexandr Veliký odevzdal Slovanům na věčné časy všechny krajiny od půlnoci až do Itálie (*Zápis Alexandra Velikého slovanskému jazyku a českému*). Toto falsum je dokladem slovanského vědomí, které ožívalo za husitství spolu s českým vlastenectvím. Bylo podporováno zápasem Poláků s řádem Německých rytířů (bojů se zúčastnili na polské straně i čeští žoldnéři) a polskou kandidaturou Vladislava Varnenčíka po Zikmundově smrti.

Za bojů neutuchl ani vědecký ruch. Universita neupadla vydáním Kutnohorského dekretu, po němž následoval odchod většiny německých mistrů z Prahy, a i v době válečné se na ní pěstovaly vědecké obory, zvláště lékařství, které pěstovali mistři ALBÍK z UNIČOVA († 1427), JAN ŠINDEL (1357–1443) a KŘIŠŤAN z PRACHATIC († 1439), autor česky psaných lékařských knih³. Ve středu zájmu však pochopitelně stála theologie. O vysoké úrovni vzdělanosti šířící se mezi lidem svědčí zájem o českou *bibli*, projevující se nebývale velkým počtem dochovaných rukopisů.

³ Lékařská literatura v českém jazyce byla v tomto období značně rozvitá, ale zaměřovala se hlavně k praxi a opírala se většinou o cizí poznatky a zkušenosti, byla hlavně kompilační a překladová. Z těchto překladů svým vědeckým zaměřením k chirurgii zaslouží si pozornosti dvojce *Ranné lékařství*: jedno je překlad spisu arabského učenca RHAZESA († 940), druhé italského lékaře GUILLIELMA SALICETTIHO († 1276).

Po Leskovecké bibli z osmdesátých let 14. století, o které už byla řeč, je důležitá bible *Žmrzlíkovská* (1411—1416), *Olomoucká* (1417) a *Boskovská* (počátek třicátých let). Výtvarně vyniká zejména zmíněná už *Padeřovská* bible. Vedle úplných biblí jsou dochovány též samostatné rukopisy Starého i Nového zákona, které mohly být původně součástmi celých biblí, žaltáře a evangelistáře.

Bilance tohoto období tedy není nikterak chudá, neboť vznikla díla zcela nového typu proti středověku. Po umělecké stránce je patrna značná diference: máme díla latinská i česká, díla hlásící se k dědictví literatury 14. století (básně Budyšínského rukopisu) i díla novátorská, jako byly zejména písně. Pro další literární vývoj byla nejdůležitější právě husitská píseň, neboť založila bohatou tradici písně bojové i kancionálové, jež se udržuje až na práh obrození.

Příbramův Život kněží tábořských vydal ve výtahu Karel Jaromír Erben, Výbor II, 1868, nově téměř celý Josef Macek, Ktož jsú boží bojovníci, 1951.—Literaturu o Biskupcovi viz dále na str. 267.

Traktáty Martina Húsky a Jana Čapka vydal Jan Sedlák, Táborské traktáty eucharistické, 1918; tam i rozbor. Húskův list Táborským z Kroniky Vavřince z Březové otiskl v českém překladě Josef Macek, Ktož jsú boží bojovníci, 1951. — Kánišovo Vyznání víry otiskl Antonín Frinta v Jihočeském sborníku historickém 1, 1928 (s připojenou studií F. M. Bartoše). — O lidových kazatelích viz Josef Macek, Tábor v husitském revolučním hnutí I—II, 1952 a 1955 (podle rejstříku); o Janu Čapkovi psal F. M. Bartoš, Kněz Jan Čapek (v souboru Bojovníci a mučedníci, 1939), a nově týž, Z politické literatury doby husitské, část 2 (Kněz Jan Čapek), Sborník historický 5, 1957.

Latinská kázání Jana Želivského vydal Amedeo Molnár, Dochovaná kázání Jana Želivského z r. 1419, I, 1953; týž přeložil a vydal i výbor z jeho kázání pod názvem Výzva Jana Želivského, 1954. — Postavou Želivského se zabývala Božena Aušteká, Jan Želivský jako politik, 1925; dále F. M. Bartoš, Pád Želivského, Jihočeský sborník historický 21, 1952; Evžen Stein, Želivský jako náboženská osobnost, VKČSN 1947. O učení a názorech Želivského viz též Zdeněk Nejedlý, Dějiny husitského zpěvu V, 1955.

Hymnus Ammonitio baccalaureandi otiskl Konstantin Höfler, Geschichtsschreiber der hussitischen Bewegung in Böhmen II, Wien 1865.

O skladbách zapsaných v Budyšínském rukopise viz na str. 237.

Carmen insignis coronae Bohemiae vydal Jaroslav Goll, FRB V, 1893 (tamtéž i pojednání o autoru); nově Karel Hrdina a Bohumil Ryba pod titulem Vavřinec z Březové, Píseň o vítězství u Domažlic, 1951, s paralelním novočeským přebásněním J. B. Čapka.

Husitskou kroniku (Chronicon) Vavřince z Březové vydal latinsky spolu se staročeským překladem Jaroslav Goll, FRB V, 1893; v novočeském překladě (s úvodem Josefa Macka) František Heřmanský, 1954; hojně ukázky (podle vydání ve FRB V) otiskl Josef Macek, Ktož jsú boží bojovníci, 1951 (podle seznamu ukázek). O Vavřinci z Březové viz Rudolf Urbánek, Satirická skládání Budyšínského rukopisu M. Vavřince z Březové z r. 1420 v rámci ostatní jeho činnosti literární, VKČSN 1951. Nově píše o Vavřinci z Březové F. M. Bartoš, Z politické literatury doby husitské, část 3 (Vavřinec z Březové), Sborník historický 5, 1957.

Skladbu Václav, Havel a Tábor vydal ve výtahu Karel Jaromír Erben, Výbor II, 1868; podle tohoto vydání zkráceně otiskl Josef Macek, Ktož jsú boží bojovníci, 1951.

Rozmlouvání člověka se Smrtí vydal Stefan Vrtel-Wierczyński, Staroczeski dialog moralizujący z początku wieku XVI-go, Sborník filologický 9, 1931.

Literaturu o Jistebnickém kancionále viz na str. 251. — O časových písních českých i latinských viz na str. 204.

Výzvu poutníků na Bzí hoře vydal František Palacký, Archiv český III, 1844; nově otiskl Josef Macek, Ktož jsú boží bojovníci, 1951. — Výzvu Pražanů z roku 1420 vydal Palacký rovněž v AČ III, 1844.

Žižkovy listy vydali nově Anna Císařová-Kolářová a Jiří Daňhelka, Listy dvou Janů, 1949. — Žižkův vojenský řád spolu s listy vydal František Svejkovský, Staročeské vojenské řády (s úvodem Jana Durdíka), 1952. — Z rozsáhlé literatury o Žižkovi uvádíme: Hugo Toman, Literní památky, duch a povaha Žižkova, VKČSN 1893; Žižkův sborník (vyšel pod redakcí Rudolfa Urbánka), 1924; dále (pouze pro snesený materiál) dílo Josefa Pekaře Žižka a jeho doba I—IV, 1927—1935, a Kamila Krofty Žižka a husitská revoluce, 1937.

Listy Prokopa Holého vydal František Palacký, Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges in den Jahren 1419—1436, II, 1873; dále F. M. Bartoš v Jihočeském sborníku historickém 7, 1934; Rudolf Urbánek, Lipany a konec polních vojsk, 1934; některé listy Prokopovy nově otiskl Josef Macek, Ktož jsú boží bojovníci, 1951; tam i úryvek řeči Prokopovy na pražském sněmu roku 1433. — O Prokopovi psal Josef Macek, Prokop Veliký, 1953; srov. též F. M. Bartoš, Prokop Holý (v souboru Světci a kacíři, 1949); v obou pracích i další literatura.

O tábořských manifestech psali: Jaroslav Prokeš, Tábořské manifesty z r. 1430 a 1431, ČMM 52, 1928 (tam i řada latinských ukázek); Josef Pekař, Český manifest křesťanstvu z listopadu 1431, ČČH 34, 1928; F. M. Bartoš, Tábořský manifest z r. 1430, jeho texty a ohlas, ČČM 102, 1928; týž, Tábořský manifest z r. 1430, Jihočeský sborník historický 3, 1930. Tábořský manifest z roku 1431 přeložil a vydal jako celek Adolf Kadlec v Jihočeském sborníku historickém 3, 1930; odtud jej znovu otiskl Josef Macek, Ktož jsú boží bojovníci, 1951.

Skladby Počátkové husitství, O sektě tábořské, O naháčích vydal František Palacký, Staří letopisové čeští, 1829; nově Jaroslav Charvát, Dílo Františka Palackého II, 1941; Počátkové husitství též v Erbenově Výboru II, 1868. — Úlomky rýmované kroniky české byly vydány v Erbenově Výboru II, 1868; ukázkou otiskl též Josef Macek, Ktož jsú boží bojovníci, 1951.

Vypravování kněze Viléma o smrti kněze Jana ze Želiva rovněž ve Výboru II, 1868. — Kroniku velmi pěknou o Janu Žižkovi vydal Václav Novotný 1923; odtud otištěna v publikaci Na množství nehleďte, 1946; nově vydal František Svejkovský při své edici Staročeských vojenských řádů, 1952; rovněž otiskl František Kavka, Husitská revoluční tradice, 1953 (příloha 3).

Drobné latinské kroniky Třeboňskou a Starého pražského kolegiáta vydal Konstantin Höfler, Geschichtsschreiber der hussitischen Bewegung in Böhmen I, Wien 1856. Soupis literatury je u Josefa Pekaře, Žižka a jeho doba II, 1935. — Tzv. Kroniku pražské university a Kroniku Bartoška z Drahenic vydal Jaroslav Goll, FRB V, 1893. O Kronice pražské university psal Jaroslav Goll, Tak zvané Chronicon universitatis Pragensis a jeho poměr k Vavřinci z Březové, Zprávy o zasedání KČSN, 1884. — Vavřince z Reichenbachu označil jako autora Deníku Petra Žateckého (Liber diurnus) F. M. Bartoš, Z husitského a bratrského dějepiscectví (část II, Nový historik tábořský), Sborník historický 2, 1954. Deník vydal František Palacký a Ernst Birk, Monumenta conciliorum generalium saeculi XV., I, Wien 1857; do češtiny jej přeložil a vydal (ještě pod jménem Petra Žateckého) František Heřmanský, Deník Petra Žateckého, 1953 (s úvodem Josefa Macka).

Krátké sebrání z kronik českých spolu se Zápisem Alexandra Velikého (latinsky s českým překladem) vydal a doprovodil rozborem Antonín Polák, VKČSN 1904; nově vydal Jaroslav Kolár v publikaci Rudolfa Urbánka Volba Jiřího z Poděbrad za krále českého, 1958. — Práva soběslavská vydal Josef Dobrovský, ČČM 1, 1827; nověji Rudolf Schranil, Die sogenannten Sobieslawschen Rechte, 1916.

O mistru Albíku z Uničova, mistru Janu Šindelovi a mistru Křišťanovi z Prachatic psal Gustav Gellner, Jan Černý a jiní lékaři čeští do konce doby jagellovské, VKČSN 1934 (v dodatcích stati o Zikmundu Albíkovi, Křišťanu z Prachatic a Janu Ondřejovu, příjmím Šindelovi, s rozsáhlým uvedením literatury k jednotlivým postavám).

Literaturu o české bibli uvádí Jakubec, Dějiny literatury české I, 1929, str. 408—412. Z novějších prací: Josef Vašica, Staročeské evangeliáře, 1931; týž, Staročeský překlad bible (sborník Bible a český národ, 1935); F. M. Bartoš, Počátky české bible, 1941. — Nejnověji Jan Merell, Bible v českých zemích od nejstarších dob do současnosti, 1956 (tam i další literatura a řada reprodukcí z iluminovaných českých biblí). K otázce třídění českých biblí je důležitá práce Vladimíra Kyase, Dobrovského třídění českých biblických rukopisů ve světle pramenů (v knize Josef Dobrovský 1753—1953, 1953).

JAN HUS

Význam osobnosti mistra Jana Husa a jeho účast na českém politickém, náboženském i vědeckém životě způsobily nesporně to, že o Husově životě víme mnohem více než o životě jeho předchůdců i současníků. České prameny poznání Husova života můžeme rozdělit do dvou skupin. Na jedné straně jsou to skutečné životopisy z doby téměř současné nebo jen o něco pozdější, kdy husovská tradice byla ještě živá, a to zejména dílo Husova průvodce do Kostnice mistra Petra Mladoňovice *Relatio de magistri Johannis Hus causa in consilio Constantiensi acta* (Zpráva o při mistra Jana Husi vedené na koncilu kostnickém), v stručnější české podobě známá pod názvem *Utrpení mistra Jana Husi*, a z počátku 16. století *Život, to jest Šlechtné obcování svatého kněze M. J. Husi, kazatele českého, od Jiříka Heremity*. Na druhé straně pak máme úřední zápisy universitní, církevní i soudní, jakož i rozsáhlý materiál archivní, který nám dává možnost sestavit Husův životopis, po případě i rekonstruovat jeho životopisná data s větší pravděpodobností a přesností, nežli bývá obvyklé v dějinách starší literatury. Rovněž dílo mistra Jana Husi, překvapující svou rozsáhlostí, je dnes v podstatě známo, a i když není dosud detailně prostudováno a kriticky rozebráno a vydáno, přece je roztrženo do té míry, že nám může dát celkový obraz o literární činnosti nejvýznačnějšího představitele české reformace a tvůrce revoluční ideologie.

Mistr Jan Hus se narodil nejspíše roku 1371 v Husinci nedaleko Prachatic a v Prachaticích také pravděpodobně získal základní školské vzdělání, takže do Prahy přišel již jako student. V prvních letech svého universitního studia v Praze žil s podporou Křišťana z Prachatic. Ve dvaadvaceti letech (1393) promoval na bakaláře a v pětadvaceti letech (1396) se stal mistrem svobodných umění.

S jeho akademickou hodností souvisela nutně přednášková činnost na universitě, která zároveň tvoří i počátek jeho činnosti literární. Její první doklady poskytuje písemně zachovaný projev při promoci jednoho Husova žáka z roku 1399, jejími dalšími články byly nedochované přednášky, např. *Disputata super physicorum* (Přírodovědné rozpravy), které konal na artistické fakultě, i další již dochované přednášky z rétoriky, do nichž byl vložen smělý fiktivní list Václava IV. papeži Bonifáci IX. S přechodem na tehdy nejvýznamnější část vysokého učení, theologickou fakultu, jejímž bakalářem se stal kolem roku 1396, je nutno spojit i rozsáhlejší činnost přednáškovou se samostatnějšími výklady, jako jsou např. *Super canonicas* (O kanonických epištolách — 1404 až 1405), *Super quattuor Sententiarum* (O čtyřech knihách sentencí — 1407 až 1409) nebo *Enarratio psalmodum* (Výklad žalmů — 1405 až 1407). Jde o přednášky

vykládající Aristotelovy spisy o vědách přírodních (fysica), dále sedm novozákonních epištol zvaných kanonické, základní theologické dílo Petra Lombarda († asi 1160) *Quattuor libri sententiarum* a biblické žalmy.

Již v této době Hus studoval Viklefa. Dochovaný opis jednoho Viklefova spisu s poznámkami Husovými svědčí o významu Viklefově pro další vývoj Husova reformního úsilí. Pro zkoumání poměru Husova k Viklefovi je důležitý spis *De corpore Christi* (O těle Kristově), který ukazuje, že Hus nepřijímal nekriticky ani věroučné názory Viklefovy, ani názory českých viklefištů, např. Stanislava ze Znojma. Viklef zajímal Husa především svými názory mravními a sociálními. Z téže doby je i spis *De sanguine Christi* (O krvi Kristově), v kterém Hus podal theologický důkaz, že zázrak v braniborském městě Wilsnacku s hostiemi potírcími se krví je podvod nastrojený zlíšnými kněžími.

Všechna tato činnost vycházela z postavení Husova na universitě a byla také universitě a jejím studentům určena. Teprve Husovo vysvěcení na kněze (1400) a o něco pozdější jmenování kazatelem v kapli Betlémské (1402) dalo vznik jinému okruhu jeho prací, často nesporně závažnějšímu myšlenkově, literárně i ohlasem v soudobé společnosti, Husově činnosti kazatelské, s níž souvisí pak i jeho úsilí společenskokritické a opravné. Betlémská kaple se stala pro něho pokračovatelkou reformních tradic Waldhauserových a především Milíčových a Husovi se v ní podařilo vytvořit vlastní ohnisko husitského revolučního hnutí, s nímž významem mohl později soupeřit jedině Tábor. Husova snaha o zapojení lidových vrstev do reformního hnutí ho vedla k užití české řeči při kázání; snaha o propagaci kritiky církve vedla ho pak jistě k tomu, že dal na stěny Betlémské kaple napsat krátké výklady: vedle českého znění Věři v buoh a Desatera byly tam postupně napsány Husův traktát *De sex erroribus* (O šesti bludech), po Husově smrti pak také Jakoubkův traktát *Salvator noster* (Spasitel náš) a od téhož autora traktát *De communione parvulorum* (O přijímání maličkých), všechny tři v latinském znění¹.

S kazatelskou činností Husovou souvisí rovněž jeho reforma církevního zpěvu, která spočívala hlavně v tom, že se česká duchovní píseň začala ujímat při bohoslužbě². Hus tak vlastně položil základ k aktivní účasti lidu na bohoslužbách formou písní. Některé sám k tomu účelu upravil nebo i vytvořil,

¹ Oba traktáty Jakoubkovy vznikly až po Husově smrti; srov. též str. 202.

² Patrně pod tlakem této skutečnosti zakázala sice církev na pražské synodě roku 1408 nové písně, ale musela připustit čtyři nejstarší české písně do kostelního zpěvu (Hospodine, pomiluj ny, Svätý Václave, Buoh všemohúci, Jezu Kriste, šcedrý kněze). Tyto písně sice pronikly do kostelů již dříve a nalézaly podporu takových autorit, jako byl Konrád Waldhauser, který dával zpívat před kázáním i po kázání, stejně jako Jan Milíč dával zpívat píseň Buoh všemohúci, oblíbenou jak u Čechů, tak u Němců, ale zpěv těchto českých písní byl v kostelích pouze mlčky trpěn. Teprve po usnesení synody se dostalo českému zpěvu v kostelích jakési právní sankce. České duchovní písně se tak staly výrazem celkové nálady lidu, účastníciho se bohoslužby, a nabývaly významné úlohy ve vývoji revolučního hnutí.

„Jezu Kriste, šedý kněz“; „Navštev nás, Kriste žádúct“; „Králi slavný, Kriste dobrý“.
Husova reforma tvoří tak počátek dalšího vývoje husitského zpěvu, o němž říká Zdeněk Nejedlý: „Husitská píseň vyvíjí se ze základů, jež jí dal Hus, velmi rychle, stává se mluvčím nejnadšenější generace a mluví k tisícům svou výmluvnou řečí. Vedle kázání jest mocným činitelem husitského života“.³ Mezi Husovy zásluhy je třeba tedy počítat, že jeho reformy tvoří základ dalšího vývoje husitského zpěvu, stejně pevný jako ostatní stránky jeho učení.

V prvních letech Husova působení v kapli Betlémské převažují ovšem ještě v jeho literární tvorbě spisy okruhu universitního, ale přechod k nové formě literární činnosti tvoří jeho písemné přípravy na kázání anebo i hotové vypracované znění, vesměs ovšem latinské, ačkoli kázání sama byla proslovena česky, pokud byla určena širší veřejnosti.

Ve svém osobním životě byl Hus v té době plně pohlčován spory a bojem na pražském vysokém učení. Již od založení university, které byl dán Karlem IV. mezinárodní charakter do té míry, že hlasy cizích profesorů převyšovaly hlasy profesorů českých v poměru tři k jednomu, vyhrocoval se spor této české „menšiny“ proti německé „většině“, který měl své ideologické základy v tom, že čeští mistři stáli převážně pod vlivem nových filosofickotheologických proudů, ať už Occama a jeho nominalismu, nebo Viklefa a jeho realismu, zatím co mistři němečtí, jako Jindřich z Bitterfeldu, byli zastánci tradiční filosofie tomistické. Postupem času silící orientace českých mistrů k anglické reformační filosofii a theologii byla ještě prohlubována úzkým stykem s oxfordskou universitou, podporovaným stipendiem mistra Raňkova z Ježova. Tak bylo usnadněno spojení reformního hnutí Viklefova a domácí reformní tradice, jejímiž mluvčími byli kazatelé Waldhauser, Milíč a Matěj z Janova, v osobě i učení mistra Jana Husa. Přijetí Viklefa českými mistry bylo tím snazší, že obě strany spojoval stejný odpor k Římu.

K vyhocení sporu došlo roku 1408, kdy německá strana na universitě pražské obžalovala prostřednictvím heidelberské university nejstaršího českého mistra, Stanislava ze Znojma, z kacířství. Stanislav ze Znojma byl povolán k procesu do Říma a vedení české skupiny na universitě se ujal jako nástupce mistr Jan Hus. Tuto důvěru českých mistrů si získal Hus nejen činností na universitě, ale i kázáním na kněžských shromážděních i v kapli Betlémské; zejména jeho betlémská kazatelská činnost nabývala stále širšího ohlasu. Z kázání na kněžských synodách, jichž je zachována celá řada, vznikl spis *De arguendo clero* (O potřebě káratí kněžstvo), v němž Hus vyjádřil nutnost veřejně kritizovat život kněží. Od roku 1408 byl pak veden na universitě otevřený boj mezi německými mistry jako přívrženci Říma a mezi českými mistry, hlasateli reformy. Proto také, když se pařížská universita pokusila o řešení papežského

³ Dějiny husitského zpěvu V, 1955, 530.

schismatu návrhem na svolání koncilu do Pisy, který byl předložen i českému králi ke schválení, německá strana na universitě pražské se vyslovila proti návrhu, kdežto česká strana uvítala možnost řešení schismatu i tak radikální formou, jako byla volba nového papeže. Václav IV. byl však nakloněn svolání koncilu a schválení poselstva university si zajistil tím, že upravil hlasovací právo na universitě tak, aby čeští mistři dosáhli většiny, tj. obráceným poměrem tří hlasů k jednomu. Tento stav byl uzákoněn Kutnohorským dekretem (18. ledna 1409), který podstatně změnil vývoj university i její postoj v dalším vývoji hnutí. Král sice usiloval o dohodu s německými mistry i dále, ale bez výsledku; německá strana na universitě opustila Prahu a odešla na nově založenou universitu do Lipska.

Toto vítězství reformního hnutí na universitě znamenalo i rozchod české strany s arcibiskupem Zbyňkem Zajícem z Hazmburka, který byl sice původně přívržencem reformního hnutí, ale zároveň byl i stoupencem papeže, na něhož útočilo svolání sněmu do Pisy. K prvnímu sporu mezi těmito novými soupeři došlo roku 1409, když arcibiskup Zbyněk dal rozkaz ke spálení Viklefových knih. Arcibiskup se sice podrobil králi a uznal nového papeže, ale jeho nepřátelství proti české straně na universitě trvalo.

Za této situace došlo k volbě prvního rektora podle zásad nového Kutnohorského dekretu. Nejstarší mistr a bývalý přední představitel české strany na universitě, Stanislav ze Znojma, se vrátil po procesu nemocen a nemohl volbu přijmout. Bylo proto přirozené, že na slavnostní schůzi mistrů byl zvolen jeho nástupce, mistr Jan Hus (17. října 1409). Rektorské období Husovo přineslo organizačně i literárně řadu významných činů, ať již šlo o nástupní rektorskou řeč nebo o promoční řeči, z nichž významná je promoční řeč k Petru z Mladoňovic, pozdějšímu Husovu životopisci v Kostnici, nebo konečně o vzpomínková kázání na smuteční akademické mši (29. listopadu 1409) v úmrtní den zakladatele university Karla IV. Nejvýznamnější památkou tohoto období však zůstává nesporně *Quodlibet*⁴, sborník projevů ze slavnostní disputace, který byl vyvrcholením akademického roku (1411). Ke quodlibetu, který se měl konat v době Husova rektorátu, napsal Hus úvodní kvestii a na celém jeho uspořádání spolupracoval. Všechny kvestie tohoto quodlibetu jsou útočné a kritické k církvi i k papeži a na jejich uspořádání se jeví mnohá podobnost s učením Viklefovým. Poněvadž kvestie i konkluse quodlibetu se odevzdávaly předem ke schválení děkanovi fakulty, byl o obsahu quodlibetu uvědoměn kancléř university, pražský arcibiskup; quodlibet byl jím sice zakázán, konal se však přesto.

Podrobnější zprávy o počátku Husova rektorství chybějí, protože listy,

⁴ Quodlibetní disputace byla o libovolných tématech, proto její průběh byl měřítkem úrovně školy. Jednotlivá pojednání při disputacích se nazývala *kvestie*; závěrečný proslov byl *konkluse*.

na nichž byly v pamětní rektorské knize zaznamenány, byly později vytrženy. V době Husova rektorství probíhal již proces, který byl podnícen nařízením arcibiskupovým o spálení knih Viklefových. Několik postižených studentů podalo žalobu k papeži a ten jejich žalobu uznal za oprávněnou. Arcibiskup, který spojoval žalobu studentů s osobou Husovou, formálně se papeži podrobil, ale zároveň se podařilo jeho poselstvu získat od papeže bulu, jež hrozila zákazem kázání mimo kostely klášterní a farní a možností zakročit proti šíření Viklefova učení. Touto bulou se podařilo získat arcibiskupovu poselství mnohem více, než arcibiskup sám žádal a očekával. Přísnost zákazu je vysvětlitelná tím, že poselstvo tvořili kanovníci, vysloveně nepřátelští Husovi. Ačkoliv bula, jejímž provedením byl arcibiskup pověřen, došla do Prahy na konci Husova rektorátu, byla vyhlášena až po skončení jeho rektorského období 16. června 1410 na synodě všeho kněžstva.

Stejně jako první pokus o zákaz šíření Viklefova učení, musel Hus chápat i tuto bulu jako útok na svobodu práce na universitě a zákaz kázání v kapli Betlémské jako útok na svobodné hlásání svého učení. Proto nemohl ani vydat Betlém, ani se zříci knih Viklefových. Byl postupně stížen všemi stupni církevních trestů; jejich konečnou formou bylo vyhlášení interdiktů z června 1411. Podle interdiktů byly zastaveny v Praze všechny církevní úkony mimo křest a pohřeb.

Hus, který byl již tehdy zbaven povinností universitních, pustil se do zápasu se svými odpůrci. Z té doby jsou některé jeho latinské obhajoby, jako např. *Contra predicatorem Plznensem* (Proti kazateli plzeňskému — 1411), *Contra Palecz* (Proti Pálčovi — před 1413). Tyto práce, stejně jako výklad na Lombardovy Sentence a český traktát *Devět kusuov zlatých*, pocházející ještě z doby Husova rektorátu, tvoří již přechod k období, které znamená největší vystupňování Husova boje osobního, nejvyšší vypětí jeho ideového zápasu a současně i největší rozmach jeho literární činnosti. Tentokrát ještě zasáhl proti arcibiskupovi královský dvůr a pleněním církevních statků nutil arcibiskupa ke smíru s Husem. Arcibiskup, který se nechtěl s Husem smířit, uprchl ze země a 28. září 1411 v Bratislavě zemřel.

Proti Husovi, chráněnému králem, nepostavil se Řím již přímo a použil teprve vhodné příležitosti. Ta se naskytla již následujícího roku 1412, v němž Řím žádal o povolení odpustků v českých zemích. Královský dvůr, vedený finančními zájmy, obchod s odpustky povolil, ale proti jejich prodeji se nesmlouvavě postavil Hus ve svých kázáních i v latinských spisech *Questio de indulgenciis* (Rozprava o odpustcích — 1412) a *Contra bullam papae* (Proti bule papežské — 1412). Husův boj i jeho literární činnost tu zvolna dostupovaly vrcholu. Vedle latinských spisů vznikaly spisy české, určené jistě okruhu Husových posluchačů z kaple Betlémské, na kterou se postupem doby stále více soustřeďoval i zájem

Husův. Do této doby třeba klást Husovy traktáty *Provázek třípramenný*, *O manželství*, *Zrcadlo člověka hříšného větší* a *Zrcadlo menší* (všechny 1412), jež tvoří opravdové začátky české Husovy činnosti literární a dosvědčují jeho hledání a vypracovávání metody literární práce. Sem patří i některé jeho spisy vyspělé, zejména *Výklad Viery*, *Desatera a Páteře* (1412). Snad je do těchto let možno klást i sepsání spisu *De ortographia Bohemica* (O pravopise českém — 1406 až 1412), pokud ovšem vůbec jde o spis Husův. Zjednodušení pravopisu tímto dílem navržené mělo velký význam pro demokratisaci spisovného jazyka.

Hus, který se v červnu 1412 vzepřel odpustkům, byl již opuštěn i přáteli na královském dvoře. Lidové bouře, které v Praze v souvislosti s bojem proti odpustkům vznikly, byly již dvorem potlačeny a tři jejich účastníci popraveni. Tehdy byl vyhlášen znovu interdikt, tentokrát přímo z Říma, a Husovi, který již byl zbaven jakékoliv ochrany, nezbyvalo než odejít do vyhnanství mimo Prahu. Jeho pobyt na českém venkově a intenzivní činnost kazatelská znamenaly vyvrcholení jeho ideového růstu a literárního boje. V této době vznikly *Knížky o svatokupectví* (1413), *De sex erroribus* i česká verze *O šesti bludiech* (1413), *De ecclesia* (O církvi — 1413), *Contra Stanislaum de Znojma* (Proti Stanislavovi ze Znojma — po 1413), *Contra octo doctores* (Proti osmi doktorům — po 1413) a *O poznání cesty pravé k spasení* neboli tzv. *Dcerka* (po 1412).

Z uvedených latinských spisů si zaslouží zvláštní pozornosti traktáty *De ecclesia* a *De sex erroribus*. Spis *De ecclesia* (O církvi) theologicky dokazuje, proč se Hus stále, přestože ho papež vyhostil z církve, pokládá za člena církve. Rozvíjí učení o neviditelné církvi, jejíž hlavou je Kristus a údy lidé předurčení k spasení. Z toho ovšem vyplývalo, že papež, který je v hříchu, nejenže není hlavou církve, ale není ani jejím členem. Tím Hus popírá papežovu autoritu a vypovídá mu poslušnost. Myšlenkově se opírá o názory Viklefovy, ale rozvíjí je a samostatně domýšlí; proto není možno tento spis pojímat jako pouhou parafrázi Viklefových myšlenek, jak se dříve dalo. Traktát byl čten z kazatelny v Betlémské kapli a rychle se rozšířil za hranicemi.

Spis *De sex erroribus* (O šesti bludech) je zajímavý tím, že je zachován ve dvojí podobě, a to ve versi latinské a české. Latinská verze, která je časově starší, představuje vlastně jakýsi soubor mravních sentencí nebo maxim, v nichž je vyjádřeno jádro Husova názoru na podstatné otázky víry a na poměr mezi vírou a životem, to jest mezi středověkou teorií a praxí. Naproti tomu verze česká, která je časově mladší, je již propracováním heslovitého znění latinského, a to tak rozšířeným, že jednotlivá hesla se stávají drobnými traktáty.

Dvojí znění traktátu *De sex erroribus* je však zajímavé nejen pro dějiny textu, ale pro pracovní metodu Husovu vůbec. Také v jiných případech můžeme prokázat existenci heslového náčrtku, psaného v některých případech původně latinsky, který pak byl v české úpravě propracován v souvislý text. Tento postup je běžný v kazatelské praxi a je typický pro postily.

Z uvedeného zjištění vyplývá, že i v tomto případě, kdy pracoval Hus literárně, pracoval převážně kazatelskou metodou. Vytvářel si nejprve kostru, jádro práce, a toto jádro později zpracovával do souvislého textu. V kázáních totiž také po přečtení příslušné části evangelia nebo epištoly podal nejprve stručný věcný výklad přečteného místa, a teprve pak přistoupil k zevrubnému výkladu „duchovnímu“. Tak i v těchto částech svého díla, které měly ráz vysloveně literární, zůstával Hus kazatelem.

Z jmenovaných českých spisů mimořádné pozornosti si zaslouží Knížky o svatokupectví, které vznikly v době, kdy Hus byl nucen odejít z kaple Betlémské a ztratil tak možnost přímého působení na své posluchače. Knížky o svatokupectví nejsou pouhým rozbořem otázky svatokupectví v římské církvi, zúžené na prodej odpustků, ale jsou kritikou celé církve, zejména její hospodářské moci a způsobů, jak se tato moc získává (úplatky za obsazování duchovních úřadů a míst a za prodej svátostí, hlavně pokání). Tato Husova kritika v některých případech přerůstá v kritiku celé společnosti. Boj proti hospodářské posici církve je veden přirozeně v theologických kategoriích, stejně tak jako církev probírala tyto otázky s theologickými argumenty, ale směřuje k životní praxi a všímá si především světských příčin církevního úpadku.

Knížky o svatokupectví vznikaly v době rodící se husitské revoluce a samy tuto revoluci připravovaly. Hus v nich bojoval proti autonomnímu postavení církve a za osamostatnění světské moci a zaměřoval tak vlastně svou práci k chudině, z jejíhož hlediska také podal rozbor krize. To ovšem neznamená, že knihy představují literaturu vědecky nepřesnou. Hus v nich pracoval s přesně a logicky rozčleněnou látkou, kterou rozdělil na tři základní oddíly, a to na část úvodní, kde podává definici svatokupectví, na část základní, kde je podán přehled svatokupectví v soudobé společnosti, a na část závěrečnou, která rozebírá formu boje proti svatokupectví. Také uvnitř jednotlivých oddílů je postup výkladu systematický, takže Knížky představují významné dílo tehdejší vědecké prózy.

Jejich hlavním úkolem však bylo podnítit lidové vrstvy k boji proti svatokupectví a toto zaměření mělo vliv také na jejich jazykovou stránku. Literatura předcházejících období, např. Štítný, projevuje po stylové stránce značně intelektualisovaný charakter a vztah k latinskému uspořádání věty, zatím co Husova věta je větou kazatelskou a agitační, přerušovanou apostrofami, zvoláními a řečnickými otázkami, tak aby strhla a podnítila posluchače. Tak i v tomto literárním druhu se obrazilo Husovo kazatelské povolání.

Živost vyprávění, logické uspořádání látky i osobní zaujetí autorovo, který vášnivě bojuje za své přesvědčení s pochopením pro potřeby doby a se snahou o dosažení nápravy, vytvořilo z Knížek o svatokupectví nejen základní dílo Husovo, ale také základní dílo husitské revoluce a její literatury.

Jinak je zaměřena jeho Dcerka. Proti dílu bojovnému je to spisek laska-

vého vychovatele. Tato práce (název se ustálil podle toho, že začíná oslovením, které se několikrát v textu opakuje, „Slyš, dcerko, a přichyl ucho své“) je určena ženám a svědčí o Husově péči o ně, i o jeho zájmu o praktické stránky života; učí, jak správně žít. Ukazuje druhou tvář Husa-bojovníka. Také Husův výraz se zde mění a stává se zjihlým. Spis byl oblíben a dlouho opisován.

Hlavním dílem tohoto období a základním dílem Husovým však zůstává jeho Postila, to jest Výklad svatých čtení nedělních (1413). Již z doby předchozí máme dochovány rukopisy latinských příprav kázání, která potom česky konal Hus v kapli Betlémské. Jsou to Collecta (Sbírka — 1405), Dicta de tempore (Promluvy nedělní — 1407 až 1408), Sermones de sanctis (Kázání o svatých — před 1408 až 1409), De tempore (Nedělní postila — 1408 až 1409), Quadragesimale (Postní kázání — 1410) a Sermones in Bethlehem (Betlémská kázání — 1410 až 1411). Z těchto příprav a z kazatelské činnosti Husovy v době vyhnanství vznikla česká postila, v níž je nutno vidět jak pokračovatelku tradice českých reformních postil doby předchozí, tak pevný základ pro další vývoj postil husitských a bratrských.

Hus tu zpracoval postilu jako skutečný literární útvar, nikoli už jako kazatelskou příručku nebo sbírku podkladů pro kázání. Hus, zbavený možnosti působit na své betlémské posluchače přímo živým slovem, vytvořil literární dílo, jež mělo působit svým obsahem, to je výkladem a příklady, i svou formou. Hus vytvořil v postile dílo, jímž postavil literaturu plně do služby společenského zápasu, dílo, jímž mohl zapůsobit skutečně revolučně. Ukázal jím, že pravdu není možno umlčet, a tak už zde naznačil to, co později naplno vyjádřil ve svých listech.

K těmto spisům přistupují ještě traktáty z posledního roku vyhnanství *Jádro učenie křestanského* (1414) a *Knížky proti knězi „kuchmistrovi“* (1414), které tvoří závěr tohoto literárně nejplodnějšího a kapli Betlémské i lidovým vrstvám nejbližšího období Husovy tvorby.

Husův pobyt ve vyhnanství byl usnadněn a jeho proces byl odložen tím, že našel na venkově podporu u českých zemanů, zejména u Jana z Chlumu, takže tresty papeže Jana XXIII. nebyly realizovány. Teprve svolání koncilu mohlo být autoritou tak závažnou, aby si mohla vynutit uskutečnění trestu. Na krále Václava IV., který zatím proti Husovi nijak nezakročoval, byl podniknut útok ze tří stran, z Říma, z Paříže a od krále Zikmunda. První Zikmundovu nabídku k bezpečné cestě do Kostnice však Hus odmítl. Proto tedy 30. dubna 1414 vyzval papež všechny české biskupy k zakročení proti Husovi. Vedením boje byl pověřen biskup a inkvizitor Jan Železný. Mimo to byl vyzván pražský arcibiskup Konrád pařížskou universitou k důslednému postupu proti Husovi a podobná výzva byla adresována i králi. V této výzvě se již mluvilo o možnosti křížové výpravy do Čech. Král, který byl oslaben bojem

s panstvem a nemocemi, odevzdal řízení celého případu královské radě. Jeho vyřízením byl pověřen v královské radě Husův příznivec Jindřich Lefl z Lažan.

Ačkoliv bylo jasné, že proces, který prošel všemi stupni kanonického práva, nemůže být vyhrán a jediná záchrana Husova života je v odvolání jeho učení, Jindřich Lefl nabídl Husovi ochranu Zikmundovu a cestu do Kostnice. To, že Zikmund nabídl Husovi ochranu, souviselo s tím, že potřeboval nutně souhlas králův ke korunovaci na císaře, protože jedině takto mohl se stát protektorem kostnického koncilu. Otázku králova souhlasu pak vyřizoval Jindřich Lefl stejně jako případ Husův. Slíbená ochrana Zikmundova spočívala v tom, že Husovi měl být dán tak zvaný soudní glejt, to je ochrana ozbrojeným průvodem na cestě do Kostnice a nazpět, a to i v případě, kdyby byl Hus odsouzen. Kněžská synoda svolaná do Prahy postavila sice na přední místo poselstva do Kostnice Husova největšího odpůrce Jana Železného, ale Hus se přesto k cestě rozhodl, třebaže i pokusy vymoci od synody prohlášení, že nepovažuje Husa za kacíře, ztroskotaly.

Proto české poselstvo, které se zúčastnilo Zikmundovy korunovace, neslo s sebou Husův dopis Zikmundovi (z 1. září 1414), v němž Hus žádal veřejné slyšení na koncilu. Když odpověď nedocházela, urgoval Hus vyřízení své žádosti i vydání glejtu několika dopisy, které se nezachovaly. Zůstaly bez odpovědi, ale ztížená situace v Čechách po odchodu Jindřicha Lefla s poselstvem k císaři vedla Husa k tomu, aby se vydal na cestu bez glejtu a jen pod ochranou glejtu university Karlovy. Tento glejt byl vydán mistru Janu Kardinálovi, panu Janovi z Chlumu a Petru z Mladoňovic, kteří tvořili spolu s pozdějším dvořanem Zikmundovým Václavem z Leštna průvod Husův. Hus zamýšlel nejprve vyžádat si glejt při osobní návštěvě u Zikmunda, ale dal se přemluvit k přímé cestě do Kostnice. Při jednání o glejt jej měl zastupovat Václav z Leštna.

Po příjezdu do Kostnice se však situace pro Husa jevila zcela jinak. Zikmundův glejt, který po četných urgencích Hus dostal, nezaručoval Husovi bezpečnost a ani mu nezajišťoval návrat zpět. Papež sice suspendoval všechny soudní nálezy proti Husovi, ale zároveň si od Zikmunda vyžádal, aby byl Hus dán do vězení. Na základě Zikmundova souhlasu byl Hus 28. listopadu vylákán ze svého bytu a bez ohledu na sliby, které dal Zikmund před svou korunovací, uvězněn. Teprve potom přikročil koncil k vlastnímu soudnímu jednání, ale veřejného slyšení se dostalo Husovi až za půl roku (5., 7. a 8. června 1415), a to na přímý zákrok z Čech a Moravy. Z průběhu jednání bylo patrné, že většina koncilu, obávající se lidových bouří v Čechách, nemá zájem na Husově popravě, ale na odvolání učení, po kterém by následoval doživotní žalář. Skutečným Husovým zastáncem při procesu byl však jen zástupce Karlovy university Jan Kardinál a zástupce university krakovské Pavel Vlodkovič. Přes všechnu jejich snahu byl 18. června předložen Husovi k odvolání soupis třiceti nejmělejších vět, doložených buď jeho spisy, nebo

výrokem svědků. Poněvadž koncil by byl uvítal odvolání, byl Hus dotazován ještě 1. července a dvakrát 5. července, a byly mu tedy dány celkem tři týdny na rozmyšlenou. V té době se o jeho při pečlivě staral Jan Kardinál, který vymohl škrtnutí výroků doložených jen svědky. Ale i v této formě Hus odmítl odvolat. Rozsudek byl vyhlášen 6. července 1415 v plénu a ještě téhož dne vykonán.

Za pobytu v Kostnici i v době uvěznění Hus napsal vedle řady listů i několik drobnějších latinských traktátů. Z nich zvláště významná je *kvestie o tom, zda mají i laikové přijímat oltářní svátost pod obojí způsobou*. Na přání mistra Jakoubka ze Stříbra Hus tuto praxi uvedenou kvestií schválil.

V osobě Husově se střetl se středověkou církví a jejími hlavními představiteli na koncilu, Francouzem Pierrem d'Ailly a Italem Francescem Zabarellou, požadavek chudoby církve a svobody svědomí, který vzbudil na koncilu největší odpor. Bylo proto přirozené, že představitelé církevní praxe, kteří si byli vědomí dalekosáhlých sociálních i politických důsledků Husova učení, po zamítnutí odvolání mohli vynést jedině rozsudek smrti. Tyto okamžiky Husova života, jeho pevný mravní postoj i jeho odkaz národu jsou obsaženy v jediném velkém osobním projevu posledního období života Husova, v jeho listech, psaných již v Kostnici a tvořících takto epilog k jeho životnímu dílu.

Listy zaujímají v literárním díle Husově zvláštní postavení. Jejich skutečná literární funkce i hodnota byla poněkud zkreslena tím, že jejich moderní vydavatel, Václav Novotný, zahrnul všechny listy jednotně do svazku *Korespondence a dokumenty* (1920). Mezi zachovanými listy Husovými nacházíme sice celou řadu dokumentů, které svou podstatou jsou skutečně materiálem pro poznání vývoje osobnosti a díla mistra Jana Husa, ale vedle toho je do edice Novotného zahrnuta i ta část korespondence, která přerůstá hranice korespondence osobní a již ve své době byla něčím více, skutečným literárním dílem.

Tak jako předchůdci Husovi vytvořili literární druh postily, tak Hus vytvořil literární druh listu jako formu poslání, kterým působil na své posluchače v době, kdy již neměl možnost působil na ně přímo kázáním, podobně jako kdysi po odchodu z kaple Betlémské. Listy podobného charakteru však vznikaly také v době dřívější. Probíraly takové otázky, které nevyžadovaly samostatného traktátu, např. list o braní odúmrtí nebo list o zábavách a tanci; zde se Hus obracel literární formou ještě na své posluchače.

Z Husových listů mají největší literární hodnotu listy z období kostnického, kdy vznikají vedle osobních listů, jimiž se obracel s konkrétními požadavky na své přátele, také mnohé listy, jimiž se obracel k širší veřejnosti a k celému národu. Tyto listy mají jasně charakter zhuštěných traktátů, a tím také literárních děl. Jejich pathos je v přímé souvislosti s pathosem celé pozdější husitské literatury a tvoří tak její počátek, ať již jde o poesii nebo o traktátovou prózu.

Husovo dílo však nezůstalo uzavřeno jeho listy, ale našlo své pokračovatele, tak jako jeho upálení bylo jen předzvěstí událostí svým významem mnohem závažnějších, husitského revolučního hnutí.

Hus se stal symbolem celé epochy, na jejímž začátku stojí. Jeho jméno nikdy nevytizelo z povědomí našeho národa. Český lid si vždy uvědomoval Husův význam pro naši revoluční tradici. Hus byl stejně milován jako nenáviděn a byly dokonce činěny i pokusy jeho revolučnost zastřít. U Husa však neocenujeme jen jeho význam v oblasti ideologické, ale vážíme si ho i jako velikého umělce slova.

Husovo spisovatelské umění nemůžeme ovšem pochopit ani ocenit bez zřetele k jeho významu ideologickému a k jeho významu pro revoluční hnutí, neboť je oběma určováno. Husovo literární dílo patří — podobně jako dílo Štítného — převážně k literatuře odborné, ale nedá se jen na odbornou stránku redukovat. K odbornosti se u Husa družil cíl propagační, neboť Hus se snažil uvádět své myšlenky v život. Tím jsou dány také charakteristické vlastnosti jeho slohu.

Hus rozvinul kulturní dědictví Štítného, jeho zaměření však bylo jiné, a proto také byl postaven jako spisovatel před jiné úkoly. Sloh Štítného je výrazem doby, v níž se vytvářely předpoklady pro vznik česky psané literatury naučné; Husův sloh odpovídá další fázi tohoto vývoje, kdy se literatura stává majetkem přímo lidu a vede ho do boje. V době Štítného byli hegemonem kulturního života ještě příslušníci feudální třídy a Štítný usiloval o to, aby si lid jejich vzdělanost mohl osvojit. Hus žil v době, kdy se lid sám stával hegemonem kultury a chystal se k revolučnímu řešení společenských poměrů. Znalost feudální kultury zprostředkovanou Štítným chystá se nyní obrátit proti feudální třídě samé. S tím souvisí účelovost literárních projevů Husových a jejich zaměření ke konkrétnímu aktuálnímu cíli.

To se výrazně projevilo v literární formě Husových spisů. Štítný dosud nechtěl působit na masu a neobracel se proto přímo k lidu, kdežto Hus je v první řadě řečník, který působí na lid bezprostředně. Proto i jeho slovesné umění je jiného rázu než umění Štítného. Vychází daleko více z mluveného jazyka. Jeho jazyk je méně intelektualisovaný než jazyk Štítného. Hus volbu výrazových prostředků a práci s nimi podřizuje úsilí o názorné působení. I Hus však těžil z dosavadního vývoje prózy, jak je vidět např. z jeho užívání rytmisovaných větných závěrů.

Svým zaměřením na potřebu čtenářů vytvořil Hus typ prózy obračející se k širokým vrstvám, která se pak rozvíjela v době revolučního hnutí. Zároveň otevřel cestu dalšímu vývoji. Tím, že dovedl spojit přesnost s účinností řečnického projevu, předjal úsilí celé další epochy budující na kulturním dědictví husitské doby.

Základním dílem o Husovi stále zůstává monografie Václava Novotného a Vlastimila Kybala, *M. Jan Hus, Život a učení*, celkem 5 svazků, 1919—1931. Starší literaturu o Husovi a edice jeho díla shrnul F. M. Bartoš ve svém podrobném přehledu *Literární činnost mistra Jana Husi*, 1948. *Obraz celé Husovy doby* podal F. M. Bartoš v díle *Čechy v době Husové*, 1947. Tých autor zpracoval nové objevy v husovském bádání v práci *Co víme o Husovi nového*, 1946. O Husově významu pojednal Zdeněk Nejedlý v brožuře *Hus a naše doba*, nově 1947 a 1952. Důkladné zhodnocení Husa přinesl nejnoveji Milan Machovec, *Husovo učení a význam v tradici českého národa*, 1953.

Husovskou bibliografii až do roku 1929 zaznamenává Jan Jakubec v *Dějinách literatury české I*, 1929, str. 321—325, 340—344, 348—351, 369—372 a 380—383.

Nejdůležitější nové edice Husových děl vydali: Václav Flajšhans, *Sermones in Bethlehem*, 1939—1942; výbor z nich vyšel v překladu Anny Císařové-Kolářové, *Betlemské poselství*, 1947; Bohumil Ryba, *Quodlibet*, 1948; Evžen Stein, *Hus jako universitní rektor a profesor*, 1948 (přehled promočních promluv); Bohumil Ryba, *Sto listů mistra Jana Husi*, 1949 (vydání listů českých, překlad latinských); tých, *Betlemské texty (De sex erroribus—O šesti bludiech)*, 1951; Alois Gregor, *Knížky o svatokupectví (s předmluvou Josefa Hrabáka)*, 1954; František Šimek, *Česká kázání sváteční*, 1952; S. Harrison Thomson, *De ecclesia*, 1956 (s českou předmluvou 1958). — Ze starších edic českých spisů Husových má stále základní význam vydání Karla Jaromíra Erbena, (3 svazky v letech 1865—1868). — Od r. 1903 do r. 1908 vyšly některé důležitější spisy latinské (*Expositio Decalogi, De corpore Christi, De sanguine Christi, Super quattuor Sententiarum*) ve Sběrce pramenů českého hnutí náboženského ve 14. a 15. století. — Současně byly latinské spisy vydávány v nepřesném a dnes zastaralém překladu Milana Svobody s úvody a poznámkami Václava Flajšhanse; na tyto překlady navázaly novočeské úpravy českých spisů Husových. — Václav Novotný vydal 1920 *M. Jana Husi korespondenci a dokumenty jako 9. svazek sbírky Spisy M. Jana Husi v rámci Sběrky pramenů českého hnutí náboženského ve 14. a 15. století*. — ČSAV chystá nové souborné vydání spisů Husových; zatím vyšla (1959) postila *Ad te levavi pění Anežky Schmidtové*.

HÁDÁNÍ PRAHY S KUTNOU HOROU

Tato rozsáhlá polemická báseň (čítající 2990 veršů) je dochována v jediném rukopise, tak zvaném Budyšínském (podle toho, že je chován v bývalé Gersdorfské — nyní městské — knihovně v Budyšíně). Rukopis obsahuje ještě jiné husitské skladby (Žalobu Koruny české a Porok [tj. domluva, výtky] Koruny české — obě jednak ve versi prozaické, jednak veršované), ty jsou však kratší a i literárně méně významné. Všechny skladby sborníku vznikly podle výslovné datace od července do listopadu 1420, sám rukopis je však mladší. Byl dokončen 21. září 1448 jako opis starší předlohy.

Skladatele Hádání se nepodařilo dosud určit; bývá za něho pokládán Vavřínc z Březové, jehož autorství se některým badatelům zdá pravděpodobné už proto, že se projevil jako básník latinský. Také pokud jde o stanovisko ideové, bylo by lze myslet na Vavřince jako autora Hádání, neboť Vavřínc — stejně jako někteří jiní universitní mistři — byl na čas stržen revolučním děním a stanul na posici radikálů. Přesto však autorství Vavřincovo zdá se být hypotézou příliš odvážnou.

Hádání Prahy s Kutnou Horou je odrazem rušných událostí z podzimu roku 1420, kdy Praha stála před těžkými boji. V létě byl sice zmařen bitvou na Vítkově pokus Zikmundův odříznout Prahu od spojení s venkovem a tak ji nechat vykrvácet, ale v Zikmundově držení zůstaly dvě důležité pevnosti, které svíraly město, Hradčany a Vyšehrad. I když Zikmund po svém nezdaru na Vítkově zrušil obléhání Prahy, rozpustil křižácké vojsko a odtáhl do Kutné Hory, tyto pevnosti byly důležitými opěrnými body pro další akce a zvláště Vyšehrad ohrožoval Nové Město. Pražané proto přikročili 15. září k obléhání Vyšehradu a — podobně jako na jaře, kdy ohrožoval Prahu Zikmund se svými křižáky — rozeslali listy s prosbou o pomoc. Potřebovali ji tím spíše, že Zikmund vytáhl z Kutné Hory a soustřeďoval vojsko u Berouna. Schylovalo se k velké bitvě, a za této situace bylo třeba přesvědčovat, že husité bojují za spravedlivou věc. Tomu cíli měla sloužit naše báseň, která odpovídala na námitky reakce proti husitům a plamennými slovy hájila všechno to, zač revoluční hnutí bojovalo.

Je to rámcová alegorická skladba, líčící soudní spor, který vede před Kristem zosobněná Praha jako představitelka husitství se zosobněnou Kutnou Horou představující stranu katolickou. Rámec soudu je však jen naznačen, neboť modalita soudního procesu nejsou rozvedeny (jak tomu bylo např. v starších pekelných románech Solfernus a Beliál), ale pozornost je zcela sou-

středěna na obsah sporu. Autor se zaměřuje na průběh sporu a nikoli na průvodní okolnosti. Těžisko skladby není v slovním šermu, ale ve střetnutí dvou vážných stanovisek, o která se bojovalo na život a na smrt. Tím je dána vysoká aktuálnost, bojovnost a ideologická závažnost skladby.

Ideovou závažnost skladby nejlépe poznáme na průběhu sporu, který je zhruba tento: Praha s Kutnou Horou stojí před „ctným sborem všeho tvorů“, jemuž předsedá Kristus. Praha si stěžuje na nevděčnost Kutné Hory, své vlastní dcery, kterou „osadila a svým statkem sbohatila“. Kutná Hora se omlouvá tím, že prý činí všechno z příkazu kostnického koncilu a císaře Zikmunda. Praha dokazuje, že koncil nemá být autoritou — tou je jediné Písmo. Kutná Hora se snaží hájit koncil a pak přechází sama k útoku. Vytýká Praze, že ničí obrazy, boří kláštery a kostely, ruší varhany, zamítá krásná mešní roucha, odmítá kněžím a mnichům platy, zabíjí kněze a vraždí lidi. Slovem, vytýká Praze její revoluční praxi. Praha však postupně všechny námitky vyvrací a odůvodňuje nutnost toho, co činí. Citáty z Písma dokazuje, že je nutno ničit falšovatele víry stejně jako penězokazy a vrahy; kněží nekonají svou povinnost, a proto musí „hniezda jich zrušiti“. Další výklady Kutné Hory jsou zaměřeny na církevní život husitů: brání mnichům nosit kápi, povolují kněžím nosit plnovous a neholit si pleš, mši čtou česky, neuznávají přísahu, nesvěti svátky, nedbají postů, neuznávají papeže ani odpustky. Praha opět obhajuje svou praxi. Klade důraz především na to, že vnější znaky netvoří z člověka kněze, a nešetří přitom sarkasmem:

Brady, pleši též holenie
kněze žádného nečinie.
Jinak by mohl knězem býti
kozol, dada se holiť.¹

Právo na češtinu v bohoslužbě hájí poukazem na apoštoly, kteří „v každém v světě ctně jazyce pána boha jsú chválili“. Dále zdůrazňuje, že husité restituují vlastně starý správný stav, který byl církevní praxí porušen: „nejsú to nové zvláštnosti, ale dávné spravedlnosti“, oč Praha usiluje. Zvláště ostře útočí pak Praha na odpustky a papeže; říká, že hříchy odpouští jen bůh a že kněz je pouhým prostředníkem: kněz odpouští tak, jak kladivo dělá hřebík nebo jak šídlo dělá střevíc. Papežovi je vytýkána především světská moc. Papež, který by měl býti „všech slúha“, chce panovat, a to je v rozporu s jeho duchovním posláním. Revolučně znějí verše, kde Praha říká, že nejsme povinni vyplňovat papežovy rozkazy, které jsou v rozporu s ustanoveními Písma. Papežovo důstojenství nemá hodnotu, jestliže papež nezachovává příkázání. Nejvyšší důstojnost má mít na světě ten, kdo je nejctnostnější. Tím argumentu-

¹ V. 1487n.

je Praha i proti výtce Kutné Hory, že nechce přijmout za krále Zikmunda. Na tomto místě básník přímo vychrlil všechny zločiny, které napáchal nenáviděný Zikmund. Nekraluje, nýbrž „lotruje“, haní Čechy a boží zákon tupí jako kacírství. Těmito námitkami měl být sankcionován odboj proti králi: není to boj proti zástupci boha na světě, ale proti hříšníkovi, který tupí boží zákon, je to tedy vlastně boj za boží pravdu. Dále Praha ze široka hájí přijímání pod obojí způsobou laiky a dětmi a své úsilí o povznesení mravnosti, projevující se tím, že vyhání nevěstky a zakazuje hry, tance a kratochvíle. Kutná Hora chce pak ještě v řeči pokračovat, ale Kristus jí nedá slovo. Pochválí Prahu a napomene ji k horlivějšímu úsilí a k odstranění některých jejích nedostatků. Rámec se uzavírá: obě svářící se strany se pokloní a odejdou. V posledním verši vystupuje na scénu také básník, který praví o sobě, že po skončeném hádání šel domů a nebloudil.

Jak je vidět z nastíněného průběhu sporu, nejde o řešení abstraktní náboženské problematiky, ale o hájení revoluční praxe a zásad, za které husité bojovali. Aktuálním obsahem a úsilím účastnit se na řešení žhavé problematiky shoduje se Hádání s oběma staršími básněmi zapsanými v témž rukopise, s Žalobou Koruny české a s Porokem Koruny české, ale jeho vztah ke skutečnosti je jiný. V Žalobě a Poroku zobrazil básník náladu před bojem o Vyšehrad, a to s tendencí bojovnou, vystupňovat náladu mezi obléhatelem Vyšehradu agitačním výpadem proti Zikmundovi, iniciátoru válečného běsnění a škůdci země a jejího lidu. V Hádání je agitace vystřídána propagací: básník chce ukázat na kořeny síly vítězné myšlenky a tak pro ni získat váhavce i její nepřátele, zviklané v odporu proti husitství skvělými vítězstvími husitských vojsk.

Žaloba je vášnivý útok na Zikmunda, české panstvo a klérus; ostře odsuzuje koncil a volá boha, aby vyplnil zlo a nepravost.

Porok je výrazem nálady pražského měšťanstva po bitvě na Vítkově, kdy se dal poražený Zikmund na pražském hradě korunovat na krále a část panstva mu holdovala, což ovšem naplnilo sebevědomý husitský lid odporem. Báseň varuje před novou bitvou proradné panstvo, vypočítává Zikmundovy zločiny a nadšenými slovy vyjadřuje přesvědčení o zvláštním postavení Prahy ve státě. Zde dosahuje vrcholu sebevědomí měšťanstva, neboť básník je přesvědčen, že král bez Prahy je bezhlavý. Přitom je popřeno i privilegium královské moci. Král není dán bohem, sám akt korunovace nečiní jej králem, to je jen prázdny obřad; básník kousavě praví:

Snad by osla neminulo,
neb muož býti také mazán
a týmž věncem korunován.²

Krále činí podle básníka králem „měst, pánov, obcí svolenie“; pro měšťanské sebevědomí je příznačné, že na první místo staví města a teprve po nich uvádí panstvo.

² V. 296n.

Všechny tyto tři skladby nepochybně složil týž básník; jsou mezi nimi nejen shody povahy ideologické, ale i v umělecké výstavbě. Obě starší skladby mají např. velmi podobný začátek a Hádání má s oběma společné některé motivy a příznačné výrazy a obraty. Zdá se, jako by obě básně tvořily předstupeň k Hádání. Hádání využívá jejich nejpádnějších argumentů i formálních prostředků, jak ukazuje např. výše uvedený sarkasmus z Hádání a Poroku. Opakují se i stejné obrazy a obraty, např.:

Protož město jest Kostnice,
neb v ní věrných pakostnice
sě sebrala

dobřeť jméno má Kostnice,
cierkve svaté pakostnice.³

Tento vztah Hádání k oběma o něco málo starším básním je příznačný pro tvůrčí metodu básníkovu, která by se dala charakterisovat jako skládání a přeskupování hotových prvků, jako vytváření nových variantů. Je to metoda typická pro středověké básnictví vůbec.

Pro kombinační básnickou metodu jsou příznačné i prozaické protějšky Žaloby a Poroku. Jsou ve dvojí versi, latinské a české; česká je dochována v Budyšínském rukopisu. Necháváme zatím otevřenu otázku, zda bylo české zpracování pořízeno týmž autorem jako původní verze latinská (způsob překládání a hlavně chyby překladu, vyplývající z neporozumění předloze nebo z nepochopení jejího záměru, svědčí spíš o tom, že jde o dvě různé osoby); obojí verze česká, prozaická i veršovaná, je pravděpodobně dílem autora jednoho, jehož básnické kvality byly veliké. Existence dvojí, vlastně trojí verze Žaloby a Poroku ukazuje, že se totéž téma zpracovávalo několikrát podle toho, jak se měnila situace. Latinské zpracování bylo původní a počítalo s publikem vybranějším, hlavně mezinárodním, proto bylo stručné a méně pathetické než zpracování české. V Hádání, které nemá latinskou předlohu ani českou prozaickou obdobu, básník spojil prvky ze všech dřívějších skladeb v nový celek, definitivní a literárně nejhodnotnější⁴.

Stanovení básníkovy tvůrčí metody nás vede k další otázce, k podrobnějšímu zjištění, v čem se Hádání jeví jako skladba středověká a v čem středověk překonává. Obecně lze říci, že skladba přeskupuje a zintenzivňuje prvky vytvořené v náročné literatuře 14. století a zároveň přináší významné nové prvky ideové.

Vztah k staré tradici ukazuje už samo použití středověké formy alegorického sporu pro aktuální revoluční téma. Básník zde navazuje na starou středověkou formu, naplňuje ji však novým obsahem a tím ji přehodnocuje.

³ Hádání v. 317n., Poroku v. 521n.

⁴ České zpracování prozaické však možná bylo jen pomůckou pro pozdější zpracování veršem, nemělo tedy vlastně ambici být literárním dílem v pravém slova smyslu.

Básnický spor byl velmi oblíben ve středověké tvorbě latinské (*altercatio*, *conflictus*, *dialogus*, *disputatio*) a odtud pronikal i do středověkých literatur užívajících jazyků národních. Latinsky ho ve středověku pěstovali zejména žáci, ale nepochybně se na jeho oblibě podílela i žertěřská fraška. Na rozvoj sporu působila škola, v níž se od 11. století intenzivně pěstovala dialektika (cvičení v *disputaci*, jež byla od 11. století pokládána za nejdůležitější předmět z celého trivía), na formě literárního sporu se však podílela i rétorika a universitní disputace. Některé spory snad přímo vyrostly ze školních cvičení (fingované procesy atp.). Tak vznikla celá řada básnických sporů, z nichž některé byly patrně i předváděny, a tím se mohly stýkat s žertěřskými fraškami. Nejčastěji vystupují v těchto sporech personifikované věci a pojmy, jako zima a léto, voda a víno, víno a pivo, duše a tělo, ctnost a hříchy apod., ale nacházíme i disputy různých dvojic osob, např. z řecké mythologie (spor Ajaxe a Ulixa o Achillovu zbroj, spor Acise a Polyphema o nymfu Galatheu), hádky stavů (sedlák a klerik, duchovní a dvořan) a spory milostné i politické.

Středověké básnické spory rozvíjely vlastně dědictví antiky, kde mezi nejstarší doklady sporu patří např. řecká ezopská bajka o hádce zimy a léta. Vliv tu nepochybně měla i forma platónských dialogů⁵ a synkrisis (srovnání) v komedii, např. v Aristofanových *Oblacích*⁶. Tato synkrisis pak nabyla významného postavení v rétorice, kde byl oblíbeným cvičením výklad nějakého tématu sporu. U Římanů se překládala řecká synkrisis jako *comparatio* a na její rozvoj měla vliv vedle tradiční tragédie též ekloga⁷. Při christianisaci římských rétorických škol přešla organizace jejich výuky na školy klášterní a ty pak rozvíjely formu sporu jako oblíbeného cvičení dále. Působila i dialogická forma některých spisů, které se ve středověku těšily oblibě (Augustinus — *Contra academicos*, Martianus Capella, Boëthius⁸ aj.). Dialogickou formou bývaly zpracovávány i školní knihy (Alcuin z Yorku⁹).

V naší literatuře byl básnický spor hodně pěstován po celé 14. století. Užíval verše i prózy a vystupoval ve dvojí podobě, jako spor v užším slova smyslu (trojí zpracování Sporů duše s tělem, Svár vody s vínem, Podkoní a žák, v próze Tkadleček), nebo jako stylisovaný spor soudní (Solfernus, Beliál, Súd Astarotův). Hádání Prahy s Kutnou Horou syntetisuje oba tyto různoty: je zde použito formy soudního sporu, ale těžiško nespočívá v líčení procedury, nýbrž v obsahu sporu; tím se blíží kategorii první, k níž se hlásí i veršovaná forma. Toto zjištění samo však pro jeho zařazení do literární tradice a pro jeho zhodnocení nestačí. Je třeba podrobněji vyšetřit,

⁵ Řecký filosof PLATO (427—347), učitel Aristotelův, je hlavním představitelem antického idealismu. Svě učení vložil ve spisech složených formou dialogu.

⁶ ARISTOFANES (5. století př. n. l.) je nejslavnější starořecký autor komedií. Ve svých hrách nejčastěji vyjadřoval politické nálady sedláků.

⁷ *Ekloga* (vlastně výbor, zvláště neuvěřitelně menší dílo) je název pro idylické básně, jaké vytvořil římský básník VERGILIUS (1. století př. n. l.) napodobením idyl řeckého básníka THEOKRITA (3. století př. n. l.).

⁸ AUGUSTINUS AURELIUS (354—430), jeden z církevních Otců, kladl si ve spise *Contra academicos* (Proti akademikům, totiž proti filosofické škole, která se odvozovala od Platóna) otázku pravdy a lži a proti skepticizmu zastával názor, že bez znalosti pravdy není možné ani „pravděpodobné“ vědění, jak někteří pozdější akademikové učili. — MARTIANUS CAPELLA (5. století n. l.), římský básník a filolog, napsal alegorický spis *De nuptiis Philologiae et Mercurii* (O sňatku Filologie a Merkura); v něm podal v 2. až 9. knize poučení o sedmeru svobodných umění a spis byl proto ve středověku často užíván jako učebná kniha. — BOËTHIUS (480—524) byl zvláště známý spisem *De consolazione philosophiae* (O útěše filosofie). Seznamoval středověk s logickými spisy Aristotelovými.

⁹ ALCUIN Z YORKU († 804) byl organizátorem školství v říši Karla Velikého.

jaké místo v tradici domácích sporů zaujímá, co z ní přejímá a v čem ji překonává.

V poměru k starší tradici básnických sporů je postavení naší skladby dosti složité. Náboženské zaměření ji staví nepochybně do blízkosti tří staročeských Sporů duše s tělem, ale smysl pro aktuální realitu ji přibližuje spíše k Podkonímu a žákovi a politické zaměření k Nové radě Smila Flašky z Pardubic, která není sice básnickým sporem v pravém slova smyslu, ale v níž se uplatňuje politická tendence i dialogická, nebo spíše jednací forma. Tento složitý poměr k starší tradici má kořeny ideologické povahy, jak ukazuje i rozpor mezi stránkou výrazovou a obsahovou, který je patrný na první pohled: formou tkví skladba hluboce v tradici 14. století, po stránce obsahové je velmi průbojná. To také naznačuje postavení básníkovy. Jeví se nám jako vzdělanec odchovaný náročnou literaturou 14. století, který se stal mluvčím revoluce.

Formová konservativnost je nejnápadnější ve tvaru verše. Pravidelný osmi-slabičný verš skladby tkví hluboko v tradici náročné literatury 14. století. Literární kultura i aktuálnost staví Hádání do blízkosti Nové rady, ideologicky však stojí na opačném pólu. Kritickým postojem ke skutečnosti, na kterou se dívá pod zorným úhlem stoupence revoluce, pokračuje v linii satir Hradeckého rukopisu. Tak se kříží vlastně vývojové linie vedoucí od exklusivní skladby Smilovy s linií vedoucí od lidově zaměřených satir Hradeckého rukopisu.

Ale i proti satírám Hradeckého rukopisu je tu krok kupředu v tom, že básník neútočí povšečně, nýbrž reaguje na zcela konkrétní, jedinečnou situaci. Žhavá problematika odstranila z Hádání všechno obecné a povšečné, neboť skladba má konkrétní bojový úkol. Zápas totiž přešel do nové fáze; nejde již jen o boj se zjevy, které je nutno odhalovat, ale o boj proti nepříteli, který odkryl své hledí. Situace vykristalisovala již do té míry, že se jasně rozdělily sporné strany a došlo k přímému měření sil v otevřeném fyzickém boji. Ale i zde bylo třeba ideologické zbraně, bylo třeba přesvědčovat, uvádět argumenty a drtit ideové námitky odpůrců. Tuto funkci mělo plnit Hádání.

Autor Hádání užíval sice oblíbené formy středověké alegorie, ale neupadal do abstraktnosti. Svě postavy vylíčil se silnou dávkou názornosti. Na rozdíl od satir Hradeckého rukopisu dovedl několika tahy vylíčit zevnějšek postavy, zachytit její gesto a postoj. Tímto uměním připomíná skladatele Podkoního a žáka. Vylíčení postavy není však samoučelné, ale má funkci jejího ideologického hodnocení. Praha je proto vylíčena jako krásná žena a Kutná Hora jako „pohrbilá žena“:

Praha stáše na pravici,
Hora v kútě na levici.
Praha slušné, ctné postavy,

žena krásná, bez ohavy,
jasných očí, múdré řeči,
v zlatohlavě ctně se rděci.

Hora, ženka pohrbilá,
k zemi hleděc a blíkavá,
šeplic řečí ulyzavú,
otmlúváše, vrtlic hlavú,
jenž mějieše i v té době
kuklík s kytlí sšit na sobě.¹⁰

Už tímto popisem je naznačen postoj básníkův k postavám. Nedívá se na obě stejnýma očima (jako se na ně díval básník Podkoního a žáka), ale líčí obě stranicky a v protikladu. Přitom je charakteristické, že v dalším průběhu sporu spíše popisuje gesta Kutné Hory než gesta Prahy. Praha se obvykle líčí, jak přísně pohlédne na Horu, kdežto Hora už při uvádění řeči bývá charakterisována negativně:

Uškrvši se něco Hora,
vzhléde, kdežto stáše Praha,
vece:.....

Zašmúřivši tvář svú Hora

Vece Hora, škřípěc zuby:

Šeplic Hora vece Praze:

Hora, poviklavši hlavú,
vzhléde dost ostře na Prahu
řkúc:¹¹

Tím se ještě zesiluje pocit, že jsou úlohy přiděleny předem a že básníkův postoj k postavám je již předem hotov. Neočekáváme proto, že se průběhem sporu nějak změní autorovo stanovisko, a tak je i vyznění sporu dáno vlastně již předem a v jeho průběhu nás tak nezajímá jeho výsledek, jako argumenty oné strany, s kterou se ztotožňujeme. Od samého začátku jsme si jisti tím, na čí straně jsou básníkovy sympatie, a podle toho probíhá i spor; nejde o měření sil, nýbrž Praha postupně vyvrací argumenty Kutné Hory, která je

¹⁰ V. 37n.

¹¹ V. 1241n., 1449, 1569, 1741, 2289n.

stále více tlačena do pozadí. Praha ji drtí s neúprosnou logickou převahou a nadřaděností intelektuála. Praha má na své straně právo, učenost, mravní přesvědčení a promlouvá nadšenými i vášnivými slovy. V jejích slovech defiluje před námi všechno, čím uchvacovala Žaloba a Porok. Také její tirády jsou dlouhé, kdežto projevy Kutné Hory jsou kratičké, plaché a nerozhodné. Oba soupeři nejsou vůbec rovnocenní a to jistě oslabuje v našich očích dramaticitnost sporu. Básníkovi však nešlo o to, aby postavil čtenáři před oči partnery stejně silné, naopak chtěl ukázat, že husitská strana je v naprosté převaze. Záleželo mu spíš na důvodech Prahy než na obraně a útocích Kutné Hory, a proto vyšňořil Prahu proti Kutné Hoře, představované osobou prosté ženy, nejen vnějšími znaky, ale i řečnickým uměním.

Byl to zřejmě vzdělanec odchovaný náročnou literaturou 14. století. Jeho skladba je příkladem toho, jak se stará forma naplňovala novým obsahem. Forma vypěstovaná ve 14. století konservativním křídlem literatury stávala se nositelkou myšlenek revoluční části publika. Autor Hádání nepochybně myslil v první řadě na vzdělance. Šlo mu o to, aby je strhl, aby do nich vlil nadšení, jež v něm vyvolaly lidové masy. Hádání je typickým plodem období, v němž se stal hegemonek lid. Básník-intelektuál vyjádřil proto ideologii lidových revolučních mas, která tehdy prostupovala celou husitskou koalici.

To se projevuje do jisté míry i ve výrazivu skladby. V něm se na pozadí kultivovaného jazyka výrazně uplatňují lidové obraty. Autor volí rád také obrazy z denního všedního života, např.:

jako na lpě ptáci zviezli,
že nemohli viac brkati,
k bohu sebe pozdvíhati

Těž jich všickni nálezkové
jakžto plátno pavúkové
větrem budú porušení

Jakž kladívo hřebík činí,
též odpúštie kněz ty viny,
aneb šídlo třevíc šije,
též kněz hříechy otpuštuje.¹²

Tyto prostředky jsou však významu spíše jen okrajového. Hlavní básníkovo úsilí směřuje k strhujícímu pathosu, který si vyžaduje některých specifických prostředků. Sem směřuje už samo užití přímé řeči, při němž se uplatňuje zejména zvolání a řečnická otázka; do ní básník vložil všechnu svou nenávist a

¹² V. 2560n., 2693n., 1801n.

žluč. Na vrcholných místech skladby vyrůstají celé trsy takových řečnických otázek a to přispívá k strhující názornosti. Řečnické otázky se často kombinují s nenávislnou ironií přecházející v sarkasmus, jak ukazuje např. tento úryvek:

. . . Protož jaký
tento král jest neb chce býti,
jenž jako nepřítel lýtý
hanie, lúpí i morduje,
věrné lidi kaceřuje,
jichž by s právem měl brániti
cti i statku do své smrti?
Král však v Písmě slove hlava.
Toť by byla vždy bláznivá,
jenž by údy kúsíc žrala,
jim jich pokrm, oděv brala!¹³

Vedle toho básník rád užívá antithese, namnoze rozvedené do šíře, např.:

Bóh rozkázal pracovati;
tento brání jim dělati.
Bóh rozkázal jim pokoru;
oni vedú zřejmú vzdóru.
Bóh kázal sbožie pustiti;
oni chtějí všecko mieti.
Bóh kázal mieti čistotu;
oni páší všicku psotu.¹⁴

K zesílení účinku užívá básník i bohaté škály eufonických prostředků; zvláště rád hromadí v jednom verši podobně znějící slova (pálil, haněl, tupil, lúpil) a užívá vnitřních rýmů (ni múdrostí ni ctností — ot mladosti do starosti). Mocný účinek je podtrhován i bohatými rýmy koncovými.

Z oblíbených prostředků středověké poetiky básník systematicky užívá hromadění slov ze stejných kořenů nebo opakování týchž slov v bezprostřední blízkosti. Tento prostředek, kterého bylo systematicky využito i v satirách Hradeckého rukopisu, podtrhuje naléhavost jeho výzev, neboť výrazy, na nichž je důraz, stále a stále se opakují, např.:

Bránímť já všem zle prázniti,
neboť prázdnot zlost ploditi
vždy všelikú jest naučila

¹³ V. 2132n.

¹⁴ V. 1191n.

A tak papež darmo vieže,
cožť jest bohem *rozvázáno*,
ni rozvieže, což *svázáno*.¹⁵

K středověké poetice hledí i etymologisování blížící se slovní hříčce (srov. uvedenou již pasáž o Kostnici).

Využívání zvukových vlastností jazyka nepochybně vyplývalo z toho, že skladba byla určena k hlasitému přednesu, při němž se tyto prostředky mohly dobře uplatnit. Zároveň však tyto prostředky svědčí o dobré znalosti básnické teorie. Potvrzuje to i prolog skladby napsaný ve stylu náročné literatury 14. století.

Báseň je dokladem toho, jak se lidové revoluční hnutí a nadšení mas šířilo: dovedlo strhnout i vzdělance, který se v této básni stal jeho nadšeným mluvčím. Použil formy tkvící hluboko v tradici náročné literatury 14. století. V jeho díle náročná literatura vyjádřila cítění a myšlení lidu, který se stal hegemonem kultury a do jehož služeb se dostávalo to nejvyšší, co dosavadní kultura vytvořila.

Hádání Prahy s Kutnou Horou vydal Jiří Daňhelka, Husitské skladby Budyšínského rukopisu, 1952. Zde je i historický úvod Josefa Macka. Vznik Žaloby je zde datován podle rukopisného údaje na červen 1420 (str. 31 a 182). Výrazem „červen“, kterého je užito v rukopise, označuje se však v staré češtině šestý a sedmý měsíc. Protože jde o překlad z latiny a latinské znění je datováno k 20. červenci, je třeba i rukopisné „červen“ pokládat za označení sedmého měsíce; to znamená, že Žaloba nemohla v žádném případě vzniknout před bitvou na Vítkově.

O vzájemných vztazích jednotlivých skladeb Budyšínského rukopisu pojednává Jiří Daňhelka v dosud nevydané práci Husitské skladby Budyšínského rukopisu jako problém filologický. Tam jsou také podrobeny kritice dosavadní pokusy o řešení autorské otázky.

Literaturu o skladbách Budyšínského rukopisu shrnují poslední práce o Vavřinci z Březové: Rudolf Urbánek, Satirická skládání Budyšínského rukopisu M. Vavřince z Březové z r. 1420 v rámci jeho ostatní činnosti literární, VKČSN 1951; F. M. Bartoš, Z politické literatury doby husitské, část 3 (Vavřinec z Březové), Sborník historický 5, 1957.

O středověkých básnických sporech pojednal H. Walther v knize *Das Streitgedicht in der lateinischen Literatur des Mittelalters*, München 1920.

¹⁵ V. 1693n. a 1774n.

JISTEBNICKÝ KANCIONÁL

Tak nazýváme (podle Jistebnice na Tábořsku, kde byl nalezen roku 1872) nejstarší sborník husitských duchovních písní. Rukopis (knihovna Národního muzea v Praze, sign. II C 7) vznikl okolo poloviny 15. století jako opis starší předlohy pocházející asi z dvacátých let 15. století a obsahuje skoro vesměs písně české. Je to nejuplněnější soubor husitské písňové tvorby. Většina písní v něm zapsaných není doložena nikde jinde, a tím jeho cena pro bádání o husitské poesii ještě vzrůstá. — Dochován je v podobě dosti kusé, zejména chybí nebo je porušen počátek a konec; celkem má dnes rukopis 246 stran. Střední část, která obsahuje nejcennější skladby, je však dochována poměrně velmi dobře. Zvláštní význam dodává souboru i to, že obsahuje notaci; otázka nápěvů je totiž zásadně důležitá jednak pro určení, do jaké míry se v jednotlivých písních uplatňují lidové prvky a složky, jednak pro stanovení filiace písní.

Později byl nalezen v Jistebnici ještě jiný husitský sborník zpěvů, latinský a mladší (z konce 15. století). Svou povahou je to však spíše graduál¹ než kancionál; proto není třeba oba jistebnické sborníky od sebe odlišovat adjektivem nebo jinak. Názvu kancionál, protože je již vžitý, užíváme výlučně pro zpěvník český.

Jistebnický kancionál je nejdůležitější památka seznamující nás s bohatstvím husitské písňové tvorby. Není to mechanický soubor písní, nýbrž praktická příručka liturgického zpěvu. Dokazuje to již jeho uspořádání. Sborník se totiž zřetelně dělí na tři části, z nichž první obsahuje liturgické zpěvy mešní, druhá rozličné duchovní písně (které měl patrně zpívat lid při mši) a třetí je tvořena liturgickými zpěvy bez vztahu k mešnímu obřadu, především zpěvy nešporními. Že šlo o promyšlený soubor, potvrzuje i komposice menších celků. Tak první část (velmi porušená a neúplně dochovaná) obsahuje napřed obecné zpěvy mešní, tedy zpěvy nejobecnější, pak následují v pořadí církevního roku zpěvy na neděle a hlavní svátky a konečně jsou zařaděny zpěvy na jednotlivé svátky svatých. Postupuje se tedy od nejdůležitějšího a nejobecnějšího k zvláštnímu a jednotlivému úplně podle liturgické tradice římské církve. Obdobně je sestavena i druhá část: nejprve jsou zařaděny písně-modlitby (tj. základní modlitby upravené v písně) a k nim se druží dvě písně Husovy a písně o svátech oltářní; pak následují písně rázu všeobecného a teprve po všeobecné části

¹ *Kancionálem* nazýváme soubor duchovních písní (zpravidla v jazyce národním); *graduál* má význam užší, obsahuje pouze latinské liturgické zpěvy mešní. (Graduale se původně říkalo liturgickému mešnímu zpěvu zařazenému mezi epistolu a evangelium.)

jsou zařaděny písně vážící se k zvláštním obdobím roku (vánoční, velikonoční a mariánské) a k různým příležitostem (válečné apod.). I zde je patrný stejný princip řadění jako v části první: od obecného k zvláštnímu.

Z celého bohatství textů dochovaných v kancionálu jsou pro literární historii nejdůležitější právě tyto písně, i když tvoří jen asi čtvrtinu jeho rozsahu, neboť se v nich mohla projevit slovesná tvořivost daleko více než v liturgických zpěvech, kde šlo o překlady vázané původním textem, kterým se tvůrčímu rozletu svazovala křídla.

Kancionál představuje patrně liturgii strany Želivského. Tato liturgie byla však blízká i Žižkovi, který ji zavedl ve svém vojsku, a po něm ji přejali sirotci. Byl to tedy typ rozšířený i na venkově, a patrně proto se soubor nemezuje jen na skladby pražské strany, ale přináší i zpěvy tábořské. Mezi písněmi jednotlivých stran nebylo totiž ostrého předělu, píseň byla obecným majetkem a některé skladby patřily stejně straně Želivského jako tábořské. Proto dává Jistebnický kancionál jakýsi průřez celou husitskou písňovou tvorbou a podle rozboru skladeb v něm obsažených můžeme podat obecnou charakteristiku duchovní písně.

Zvláštní význam dodává písním zapsaným v Jistebnickém kancionále to, že nám ukazují husitství z posice přímo lidové, neboť zpěv se stal v husitském revolučním hnutí majetkem nejširších vrstev lidu. Skladatelé písní byli sice nepochybně především vzdělanci, znali však lid, byli mu blízko, a proto skládali svá díla tak, aby mohla snadno mezi lid proniknout. Lid si tyto písně skutečně osvojoval, některé z nich žily v jeho ústech po celá staletí. Tak jsou písně Jistebnického kancionálu jako projev lidových složek husitského revolučního hnutí do jisté míry protikladem Hádání Prahy s Kutnou Horou, jež nám ukazovalo husitství očima vzdělance strženého revolučním kvasem. V písních mluví vlastně přímo lid.

Toto jiné začlenění do společnosti je doloženo i různým ohlasem písní a skladeb Budyšínského rukopisu. Zatím co veršované skladby tohoto rukopisu zůstaly patrně omezeny na užší okruh publika, písně měly velmi širokou oblast uplatnění. Bylo to nepochybně proto, že do nich proniklo, i když je skládali vzdělanci, mnoho z lidové tvořivosti. Také jejich poměr k literární tradici je jiný než poměr Hádání. I písně sice budují na předpokladech, které vytvořil dřívější vývoj, ale přetvářejí starší literární formy daleko více a radikálněji než Hádání. Přetváření v nich zasahuje i samu melodiku písní tím, že do ní pronikají prvky lidové.

Přítom však nelze říci, že by husitské lidové písně znamenaly odmítavý postoj k starší písňové tradici. Naopak, i husitské písně rozvíjely jistým způsobem starší tradici, ale jinak než Hádání. Zejména tábořské písně si počínaly v oblasti formální značně samostatně. Souvislost se starším vývojem nebyla však přetržena, neboť husitskou píseň vytvářeli z valné části skladatelé (básníci

i hudebníci), kteří vyrostli v předhusitské době a dali své vzdělání a zkušenosti novému publiku.

Vlastní rozvoj lidové duchovní písně v husitském období byl ovšem způsoben objektivními podmínkami. Nejlépe je to vidět na pozadí předhusitské doby. Tehdy měla lidová duchovní píseň poměrně malou možnost uplatnění v kostele. Lidovému duchovnímu zpěvu se kladly překážky a zakazoval se už proto, že sama jeho existence byla pocítována jako zasahování lidu do oblasti vymezené kněžstvem. S tím pak souvisel vůbec malý rozvoj duchovní lyriky zpěvní v době předhusitské. A je pochopitelné, že se nám zachovalo jen mizivě málo písní, které by zpíval lid. Vedle starých písní Hospodine, pomiluj ny a Svatováclavské písně byly to písně Buoh všemohúci a Jezu Kriste, ščedry kněže, vzniklé v první polovině 14. století². Husitství však vytvořilo nové podmínky, které umožňovaly rozvoj právě duchovnímu zpěvu lidovému: byla to demokratisace bohoslužby a zmenšování přehrady mezi knězem a laikem, které se nejnápadněji projevilo u radikální části táborské. Mše se stala obřadem, na kterém se lid aktivněji podílel svým zpěvem, a v souvislosti s tím pronikala lidová duchovní píseň i do soukromého života.

O tom, jak se změnila funkce lidového zpěvu za husitství proti starší době, svědčí právě Jistebnický kancionál. Charakteristické je už místo, které v něm písně mají. Netvoří dodatek k liturgickým zpěvům, ale jsou zapsány jako jejich rovnocenný protějšek: lidový zpěv je zařazen hned za první část kancionálu, kterou tvoří písně mešní; lidové duchovní písně se tedy těsně přimykaly k liturgickým zpěvům při mši.

Jak již bylo naznačeno, rozvoj české duchovní písně v husitství nelze chápat odděleně od pronikání češtiny do bohoslužby. Je vlastně korelátom tohoto procesu, a proto je nutno, máme-li pochopit vývojové postavení husitské duchovní písně, všimnout si alespoň částečně, jak se uplatnila čeština v husitské bohoslužbě, zejména ve mši. Je to důležité i proto, že větší část Jistebnického kancionálu zaplňují zpěvy liturgické a písně se uplatňovaly vlastně na jejich pozadí.

Uplatnění češtiny v bohoslužbě nebylo stejné u všech husitských stran a měnilo se i v časovém průběhu. Celkem lze říci, že pronikání češtiny do bohoslužby a její ustupování bylo v přímé závislosti na růstu a ústupu revolučních sil, a tak bylo doprovodem třídní duchů. První zprávy o české mši máme z roku 1417. Roku 1419 existovaly v Praze tři typy mše: radikální strana Želivského užívala mše úplně české, strana Jakoubkova měla latinskou mši s českým evangeliem a epištolou a strana Kříšťana z Prachatic užívala výlučně latiny, tak jako katolíci. Po smrti Želivského se v pražské liturgii rozmáhala

² Jiné písně s duchovními náměty, jako např. *Píseň o svaté Dorotě*, mají ráz lyriky exklusivní.

zase latina. Synoda roudnická roku 1426 úplně zakázala českou liturgii; ustanovila, že v nouzi kněz smí vyložit lidu česky obsah epištoly a evangelia, ale bez porušení liturgického zpěvu. Pak již nenabyla čeština platnosti výhradního liturgického jazyka, i když se po roku 1427 uplatňovala zase ve větší míře. Vůdčím typem mše se stala mše česko-latinská a latinská mše s českými vložkami pak byla typem husitské liturgie po celé 15. století. Podle toho lze také určit dobu vzniku kancionálu na počátek dvacátých let, neboť mešní zpěvy v něm zapsané jsou vesměs české. Od poloviny dvacátých let už byla liturgická čeština na ústupu a udržovala se až do třicátých let hlavně na venkově. Pak ustupovala i zde.

Bohužel nemůžeme říci, zda byla v liturgii představované Jistebnickým kancionálem česká i konsekrace (slova, která pronáší kněz nad chlebem a vínem při proměňování), neboť tato část není v Jistebnickém kancionále doložena. Je tedy možné, že tato část mše, obsahující vrchol obřadu, zůstala ve mši zapsané v Jistebnickém kancionále latinská. — Zcela česká byla mše tábořská, ale ta byla zjednodušena do té míry, že vůbec zamítala liturgický zpěv, a proto ji nelze uvádět v souvislost s Jistebnickým kancionálem.

Latinských písní³ je v Jistebnickém kancionále jen několik; je to skupinka *dvánácti vánočních skladeb*. Z nich však píseň *Přišel nám den veselý*⁴ (*Dies est laeticiae*) je zapsána latinsky i česky (z českého znění jen jedna sloka) a rovněž k písni *Magnum nomen domini Emanuel* (Velké jméno Páně Emanuel) o šesti slokách jsou připsány dvě sloky česky. První začíná slovy „Jezus malý pacholík“. Mimo to u písně *Ezechielis porta* (Brána Ezechieleova) je nadepsáno, že se zpívá jako česká vánoční píseň *Za ciesaře Augusta*. Je tedy vidět, že hranice mezi českou a latinskou písní nebyla nepřeklenutelná. O tom svědčí i píseň *More festi querimus* (Hledáme, jak je zvykem této slavnosti), která střídá latinskou sloku s českou.

Ve vánočních písních se latina mohla udržet asi proto, že šlo o kolední písně zpívané žáky. Tlak dlouholeté tradice nebylo zde možno naráz zlomit, nicméně však i do této oblasti pronikala čeština, jak je vidět ze zmíněného zčešťování koledí (*Přišel nám den veselý*, *Jezus malý pacholík*) a z dvojjazyčné žebravé koledy *More festi querimus*. Jistebnický kancionál také ukazuje, že ve vánočních koledách byl tlak tradice tak silný, že vznikaly i nové koledy latinské. Z nich se udržela po celé 15. století píseň *Nunc angelorum gloria* (Nyní sláva andělů). I na těchto nově vzniklých koledách však je patrné, že dominantní postavení v kulturním životě získala píseň česká, neboť skladba *Ezechielis porta* je složena k nápěvu české písně. S konservativností vánočních písní souviselo i to, že se do koledních zpěvů mohl připustit vícehlasý zpěv,

³ Všechny texty, které jsou zde citovány, otiskl přístupně Zdeněk Nejedlý v *Dějinách husitského zpěvu VI*, 1956. Vzhledem k tomu, že jde o památky poměrně krátké, nejsou při citování ukázek uváděny pod čarou bližší údaje, jako číslo verše apod.

⁴ Protože tituly všech písní Jistebnického kancionálu jsou zároveň incipity, nedáváme je do uvozovek.

kteřý husité jinak neuznávali, a že se právě o vánocích snad udržel zbytek dramatického obřadu, jak se zdá ukazovat dialogicky upravená píseň Stala se jest věc divná.

I když je z hlediska literárněhistorického nejdůležitější součástí Jistebnického kancionálu píseň, nelze pominout ani liturgické texty. Jsou sice překladem z latiny, ale jejich výběr stejně jako jejich poměr k latinským originálům jsou charakteristické pro kulturní vyspělost prostředí, v němž vznikaly.

Výběr přeložených textů byl diktován především theologickým zřetelem a projevila se v něm tendence zjednodušit zásobu mešních zpěvů. Složení mše a mešní zpěvy samy se podstatně změnily, bylo však omezeno bohatství mší během církevního roku, uplatnila se tu snaha sloužit mše co možná stejně po celé příslušné roční období. Proto byl např. omezen počet církevních sekvencí. Dále je charakteristické to, že se místy radikálně změnil ráz zpěvu, např. u *Kyrie*⁵, a tím se mešní zpěvy přiblížily lidové písni. Naproti tomu nešpory jsou méně lidového rázu než mše; tak radikální reformě jako mše nepodlehly patrně proto, že na nich tolik nezáleželo. I v nich však je patrna snaha po zjednodušování. Pokud jde o poměr textů k předlohám, jeví se úsilí o co největší přesnost obsahovou. Proto jsou překlady místy dosti toporné. Snad to vyplynulo ze snahy počestit latinské texty co nejrychleji.

Pro způsob, jakým se stavěli upravovatelé k předlohám, jsou zvláště příznačné hymny.⁶ Převeden byl jen základní repertoár hymnů nejobvyklejších ve své době, husité tedy omezili počet hymnů užívaných v liturgii; přitom se texty přizpůsobovaly lidovému publiku zjednodušováním formálních prostředků svých předloh. Někdy se pozměnil i smysl předlohy; hymnus *Duchem svatým sme naučeni* (Ex more docti mystico), věnovaný původně postu, dostal obecnější význam a změnil se v píseň vybízející k pokání; „zdržením“ se nemíní jen půst, nýbrž zdržení se od všeho zlého v celém životě.

Hymny jsou důležité i proto, že ukazují, jak se s proniknutím češtiny do liturgie začínal stírat rozdíl mezi písni liturgickou a lidovou. Svědčí o tom jasně tři hymny, které zlidověly: *Zdráv buď, sváteční a slavný dne* (Salve, festa dies), *Narozený od věčnosti z uotce* (Corde natus ex parentis — zde je nový, lidový nápěv) a *Kriste, jenž jsi světlem* (Christe, qui lux es). Poslední se stal v dalších stoletích oblíbenou večerní lidovou písni, která byla často otiskována v kancionálech; při tom podléhala dalším změnám.

Po literární stránce jsou z čistě liturgických textů nejzajímavější lekce a lamentace.

⁵ *Kyrie* (eleison) je mešní zpěv, který následuje hned po úvodním zpěvu zpívaném při vstupu kněze k oltáři, zvaném *introitus*. V husitské mši byly zpěvy introitu celkem přejaty, ale zpěv *Kyrie* byl úplně nahrazen tropem. Tím byl úplně zčeštěn.

⁶ Hymny nebyly zpěvy mešní, nýbrž breviářové.

Lekce se recitovaly o nešporách. Zdá se, že je husité přednášeli jako skladby čistě mluvní. Pokud jsou vybrány z evangelia, jsou to buď směsice úryvků z několika evangelíí o stejném obsahu, nebo volné parafráze. Lekce o poslední večeři Páně jsou rázu dogmatického a polemického (otázka přijímání pod obojí, kněžství). Zajímavá je i jejich slovesná forma. V kancionále jsou zapsány jako próza, ale obsahují některé eufonické prvky, např. rýmy (Vizmež, kterakú vážnost máme mieti). Některé dokonce přímo přecházejí v bezrozměrný verš (Chcete-li věděti; Jestližeť on jest böh; A ihned lid svatých).

V pašijových dnech se při hodinkách zpívaly lamentace. Církevní lamentace se zakládaly na biblickém Pláči proroka Jeremiáše nad zkázou Jeruzaléma, ale husitské lamentace obsahovaly i samostatné prvky. Z lamentací zapsaných v Jistebnickém kancionále jsou liturgického původu vlastně jen lamentace podle proroka Jeremiáše zpívané na Zelený čtvrtek; lamentace na další dva velikonoční dny byly původu neliturgického — odchylkou od katolické praxe, která i zde předpisovala lamentace podle Jeremiáše. Sem patří lamentace o posledním soudu, které byly zpívány na Veliký pátek a lamentace o umučení Páně zpívané na Bílou sobotu. Lamentace o posledním soudu byly dialogické (dialog Milosrdenství a Spravedlnosti při posledním soudu). Snad to byla náhrada za liturgické hry, které husité ze svých kostelů vyloučili. Lamentace o umučení Páně jsou vlastně epické básně vypravující o Kristově umučení. V Jistebnickém kancionále jsou dvě, které tvoří tematický celek. Obě se zpívaly na tentýž nápěv.

Jak již bylo řečeno, nejdůležitější část kancionálu tvoří písně, určené k lidovému zpěvu v kostele. Někdy mají protějšky v písních latinských, a to ukazuje, že se v počestování kostelního zpěvu projevovala obdobná tendence jako při počestování sekvencí a hymnů, totiž snaha převést do češtiny základní latinské skladby. Protože však lidový zpěv nebyl vázán liturgickými ohledy, hojně vznikaly i původní české skladby. Je možné, že některé písně, složené původně česky, pronikaly nyní z češtiny do latiny a že se tedy do jisté míry začínal obracet tradiční poměr obou jazyků v kulturní tvorbě; píseň o pokání *Králi slavný, Kriste dobrý*, jež je dílem Husovým, je např. dochována v českém znění jen v Jistebnickém kancionále, ale několikrát je zapsána v zpracování latinském (Rex gloriae, Christe pie). Je otázka, zda Hus vytvořil české znění překladem z latiny, či zda latinská verze je pozdější.

Tím, že husitství odstranilo překážky kladené lidovému zpěvu, uvolnilo bohaté pole lidové tvořivosti. Spolu s tím ovšem lidová píseň se nově začlenila do života. Lidový zpěv existoval ovšem již od nejstarších dob a byl bohatě diferencován (písně milostné, taneční atd.), měl však menší uplatnění v kulturním životě, než jakého nabyl za husitství. Husitství jej postavilo do stře-

du kulturního dění. Ne sice v celém rozsahu — husitství se soustředilo na oblast náboženskou —, ale tím, že se náboženská píseň stala útvarem dominantním, absorbovala do sebe vlastně všechnu životní problematiku. Obsáhla tak celý život, hranice mezi písní zpívanou v kostele a v soukromí se prolomila.

Soustředění umělecké tvořivosti v oblasti písně na náboženskou oblast se jeví jako tematické ochuzení husitské písně proti písni předhusitské doby. Není to však důsledek obrazoboreckých snah, nýbrž jde o důsledek nové funkce zpěvu. Některá témata prostě odumřela. Nejde tedy o kulturní ochuzení, ale spíš o snahu přiblížit literaturu co nejvíce životu; i píseň se zúčastňovala velkého společenského procesu, který probíhal. Revoluční doba řešila specifické úkoly a jim se přizpůsobila i literární tvorba. Především bylo třeba vyzbrojit lid ideologicky a povzbuzovat jej k boji. S tím souvisí charakteristické rysy, jimiž se liší písněvá tvorba husitská od tvorby starší: namnoze traktátový ráz a bojovnost.

Toto nové zaměření husitské písně nápadně vyvstává při srovnání duchovní lyriky doby předhusitské a doby husitské a je podloženo nositeli této tvorby. Pro lyriku předhusitské doby, která sloužila hlavně vzdělavcům, bylo např. charakteristické pronikání prvků světské erotiky do náboženské oblasti, nyní se naopak uplatňovaly v náboženské písni zájmy boje, vedeného především lidem. Proto je v ní mnoho polemických složek a narážek na otázky sociální a majetkové. Náboženská látka se aktualizovala, stala se oblastí zúčastněnou na sociálním a politickém boji. Dověřil se vývoj předjatý ve 14. století legendou o svatém Prokopu.

Tím, že se husitské písně svou tematikou zúžily na oblast náboženskou, pronikaly ve skutečnosti do náboženské písně nejžhavější otázky. Tak se diametrálně změnil vztah světských a náboženských motivů v duchovní lyrice. Jestliže v předhusitské době pronikání prvků světských do náboženské skladby určené vzdělavcům směřovalo vlastně k odzemštění pozemského života (např. erotiky), v husitské písni určené především lidu šlo o proces opačný; náboženství se pozemšťovalo a stávalo se přímým účastníkem boje. Tím, že náboženství prostoupilo celý život, lidový boj se dostal do polohy boje za nejvyšší soudobé hodnoty, za „boží pravdu“. Je to obdoba kulturního boje doby cyrilometodějské, jenže na vyšším stupni, neboť jde o boj lidových mas, kterému slouží i literatura určená lidu.

Písně zapsané v kancionále jsou na první pohled čistě náboženské (s výjimkou několika posledních, mezi nimiž jsou např. písně válečné), bližší rozbor nám však odhalí jejich aktuální vztah k životu. Tento vztah se projevuje trojím způsobem: v tom, jak píseň ideologicky vyzbrojovala lid, jak do ní pronikaly sociální otázky a jak pomáhala sankcionovat boj a tím pro něj lid mravně připravovat.

Využití duchovní písně k ideologickému cíli bylo nasnadě už proto, že ideo-

logická výzbroj mohla se lidu podávat nejlépe z kazatelny a při bohoslužbě. Zvláště charakteristické jsou zde lekce na Zelený čtvrtek, z nichž druhá, vykládající podstatu mše, přejímá téměř doslova část traktátu z roku 1417. Propagační úsilí podnítilo však i vznik duchovní písně snažící se poučovat lid. Typická je píseň traktátového rázu *Kristovoť jest ustavenie*, která zčásti zpracovává starší veršovaný traktát *Otázka* nyní taková běží, dokazující oprávněnost a nutnost přijímání podobojí. Otázky kalicha, které stály ve středu zájmu ideologické propagandy, dotýkaly se traktátovým způsobem i jiné písně, např. tábořská *Bibli najprv otevrúce*, která dokonce uvádí i číslo příslušné kapitoly Písma, jíž se dovolává:

V knihách Paralipomenon
v šestnáctém rozdiele

Traktátové zaměření proniká dále např. v písních *Pán Ježiš náš spasitel* a *Náš milý Jesu Kriste*, uvádějících výroky autorit o poslední večeři. Stejný důraz na autority pozorujeme v několika písních o přijímání dítek (Křesťané, z hřiechov povstaňme; Chvalmež boha vždy dobrého; Jesu Kriste králi, pane zmilelý; Dietky mladé i staré; Patrmež k bohu tak múdrému).

Snaha ideologicky vzdělat lid se neomezuje však jen na otázku přijímání, ale proniká i jinde, jak ukazuje píseň Jana Čapka *Nuž, křesťané, viery pravé*, zveršovávaná Desatero. Vedle toho je v Jistebnickém kancionále zapsáno ještě jedno Desatero uvedené v píseň, tábořského původu; začíná slovy „Nebudeš mieti bohov jiných“. Táboři uvedli v píseň také modlitbu *Věřím v boha* („Věřmež v boha jednoho“). Takovými skladbami se lid nejen ideologicky vzdělával a upevňoval, ale také se vyzbrojoval pro polemiku. Je ostatně charakteristické, že traktátové prvky v písních nevyznívají jen jako pouhé tvrzení, ale jako vyvracení mínění odpůrců; nejde však o polemiku o abstraktních otázkách, ale o otázky, které měly široký dosah. I polemická píseň tedy směřuje ke konkrétní situaci na ideologické frontě. Ve svých důsledcích se zde řešily otázky společenské. Proto se dostala do Jistebnického kancionálu i starší časová píseň *Pravdo milá, tiežem tebe* (zvaná též píseň o Pravdě). Tato skladba kritizuje v alegorické formě všechny stavy od papeže přes knížata a měšťany až po sedláky; její těžisko je však v kritice mocných, kteří dávají před Pravdou přednost Křivdě.

Uvedení traktátových a časových prvků do duchovní písně bylo hodnoceno starší literární historii jako prvek negativní. Vyplývalo to z nehistorického pojetí literatury 15. století. V husitské době nebyly ještě od sebe diferencovány jednotlivé kulturní oblasti, jedna zapadala do druhé, prostupovaly se, a proto náboženská skladba pohlcovala do sebe prvky světské problematiky a tím se lid stával na této problematice účasten.

Připoutání husitské písně k životu je ovšem nejvíce patrné tam, kde se píseň připíná ke konkrétní události, jako tomu bylo u písní složených k pouťím věřících na hory. Tyto písně jsou přímo prostoupeny kritikou soudobé společnosti a náboženský prvek se v nich mísí s otázkami sociálními. Zvláště bojovná je píseň *Slýchal-li kto od počátka*. Útoky na hierarchii, která se odívá do hedvábí, ale boží pravdu má v posměch, přecházejí v ní až v krvavou ironii: zlí kněží by měli poradit bohu, aby „zjednal takto“:

By chudí nikdá nejedlí,
ni pijíc nazí chodili,
den s nocí nespíe,
než na pány vždy dělali,
bez přestání jim dávali.

Skladatel písně si uvědomuje, že těžké roboty „nikdy nejsou z boha“, a trpce žaluje, že kněží odpírají lidu Písmo:

Nedadiet čtenie kázati,
sprostným čísti ni zpievati,
žel se toho, bože!

Vášnivá protikněžská skladba psaná žlučí znova ožívuje starý cyrilometodějský požadavek práva na vzdělání v jazyce srozumitelném lidu, ale tento požadavek v ní nabývá povahy revoluční. Svým pathosem je to jedna z nejvýraznějších revolučních písní husitské doby. Podobné tóny se ozývají i v dalších písních o spasení lidu na horách, Věrní se v bohu radujte a Radujme se, dočekavše.

Uvedené písně jsou přesvědčivým příkladem na to, jak se v husitství mísila otázka náboženská s otázkou sociální. Tím však nejsou nikterak ojedinělé, neboť otázkou bohatství se zabývá velmi mnoho písní zapsaných v Jistebnickém kancionále. Příznačná je po té stránce např. píseň *Křestané, z hřiechov povstaňme*, rozvíjející mimo jiné otázku přijímání dětí. Je to útok na kněze, kteří „stojí po lakomství“. Písně ponořující se do společenských otázek nezůstávají však jen při negaci, neomezují se jen na útoky na kněze svatokupce, ale souběžně kladou důraz na dobré skutky. K spasení nestačí jen víra a modlitba, ale především je nutná správná životní praxe. Jako příklad lze uvést vášnivou skladbu Jana Čapka *Ve jméno božie počněme*, namířenou proti ctění svatých. Čapek odsuzuje ctění svatých jako modloslužbu a pranýřuje církev, která si z úcty k svatým dělá obchod:

I kosti z svatých vydrali
a do monstrancí nakladli,

což na boha slušie,
to jim připsali.

Ideologický vrchol písně je v přesvědčení, že svaté nemůžeme ctítí líp, než když budeme „rozkázanie činiti, duchem svatým jim zjevené“, to je budeme žít tak, jako žili oni. Ještě jasněji tuto myšlenku vyslovuje táborská píseň o pokání *Věřmež všickni v pána buoha*, kde se přímo uvádí, že království boží nelze koupit

ani zlatem, ani stříbrem,
ni drahým kamením,
ani pěkným mluvením,
než dobrým činěním.

Příkladem toho, jak husitská píseň sankcionovala revoluční činy, jsou už uvedené písně o spasení lidu na horách. Útěk z domova na hory a boj za pravdu boží je posvěcován nábožensky; ti, kteří pochopili boží pravdu a všechno opustili, mají se radovat, neboť ušli Antikristovým nástrahám, a jejich odhodlání je podpíráno poukazy na Písmo (např. na proroky Ezechiela a Izaíáše v písni Radujme se, dočekavše). Ideologicky vyzbrojovaly lid a dodávaly mu odhodlání k boji i písně pražské strany, např. *Poslúchajte, znamenajte*, která vyzývá, aby se husité nelekali smrti a protivenství,

aby mile, dobrovolně
nelekali se ztráty,
když budú odjímati
životy i statky.

I zde se k přesvědčování používá poukazů na bibli (sv. Pavel v listě k Římanům, Jakub Veliký, Abraham, Pavel ke Korintským, sv. Jan ve Zjevení).

Touto písní přecházíme k písním válečným. Motiv boje je v husitské písni velmi častý a objevil se brzo, např. v písni *Slyšte, rytieři boží*, která byla složena proti arcibiskupovi Zbyňkovi a je zapsána v Jistebnickém kancionále v porušené podobě, ale písně válečné v pravém slova smyslu vznikaly teprve s výbuchem revolučních bojů. Představuje je pražská Povstaň, povstaň, veliké město Pražské, píseň k uvítání vítězů Dietky, v hromadu se senděme a zvláště proslulá táborská *Ktož jsú boží bojovníci*, která se stala přímo symbolem celého revolučního hnutí a patří k nejcennějším výtvorům husitské poesie. Charakteristické je pro ni zejména spojení živlu duchovního s praktickými prvky válečné techniky. Nejprve přesvědčuje bojovníky, že bojují za boží věc (že jsou „božími bojovníky“) a že proto musí zvítězit; pak se obrací k představitelům jednotlivých druhů zbraní a hutně jim připomíná jejich povinnosti v boji. To ukazuje,

že byla určena ke zpěvu těsně před bitvou. Proto také její výraz je zkratkovitě úsporný a lapidární. Na nejmenší ploše a nejprostšími prostředky je vyjádřeno cítění člověka, který obětoval všechno, aby bojoval za „boží pravdu“ proti přesile, a který věří, že jeho boj bude vítězný. Píseň je skvělá i po hudební stránce. Skládá se ze tří trojdílných strof.

Píseň Ktož jsou boží bojovníci se dlouho držela v povědomí; v evangelických zpěvnících je zařazována dodnes. V 16. století se jí dostalo nového poslání jako písně zpívané ve válkách proti Turkům a byla vytištěna (po prvé roku 1530 ve Zprávě a naučení křesťanům věrným). Její původní forma se však zjednodušila tak, že se její trojdílná strofa změnila na tři strofy po pěti verších. — Autor písně byl nepochybně výraznou básnickou osobností, ale nepodařilo se jej dosud určit; pokusy ztotožnit jej s Žižkou, Janem Čapkem nebo Bohuslavem z Čechtic ztroskotaly.

Protějškem písně o božích bojovnících je píseň *Povstaň, povstaň, veliké město Pražské*, která vznikla patrně v době, kdy táboří bojovali společně s pražany, a proto nese na sobě pečeť tábořskou. Není to píseň určená přímo bojovníkům, ale agitační skladba vzbuzující odpor proti Zikmundovi. Jako agitační píseň se druží těsně ke skladbám Budyšínského rukopisu. Její výraz nemá sice lapidární prostotu písně Ktož jsou boží bojovníci a je přeplněn obrazy ze Starého zákona, zato však její strofická i hudební forma je prostší; píseň se skládá z trojverší.

Třetí proslulá válečná píseň, *Dietky, v hromadu se senděme*, byla zpívána patrně procesím, které šlo vstříc vítěznému vojsku. Obrazy vzatými z bible se blíží skladbě *Povstaň, povstaň, veliké město Pražské*, ale nezapaluje k boji; bojovnost je v ní nahrazena radostí ze šťastně dobytého vítězství.

V uvedených skladbách je boj sankcionován nábožensky. Ale vedle toho se objevuje v písních i jiný prvek, charakteristický pro celé husitství, totiž motivy vlastenecké. Stupňovaný důraz na češství proniká velmi výrazně např. v již citované skladbě *Slýchal-li kto od počátku*, kde je zdůrazněno zcela zvláštní postavení Čech verši

Takť jest úzkost nebožátkóm
po všech zemiech, zvláště Čechóm

a tento zvláštní zřetel k Čechům a k Čechám se pak opakuje i jinde. Např. píseň o pravém pokoji *Zhlédniž na nás, zmilelý Pane* má verše

uslyš věrných Čechów hlasy,
rač dáti pokojné časy!

a tábořská píseň na poděkování bohu *Dobroděnie pamatujme Pána* přímo oslovuje Čechy:

Protož, Čechové, pomněte
božie dobroděníe,
kterěž činí nynie,
a dietkám svým rozprávějte

Tím je podtrhován vlastenecký ráz husitství a náboženská motivace božího boje se prostupuje s motivací národnostní.

V písních Jistebnického kancionálu převažuje lyrika a didaxe a v písních dialogických najdeme i jisté prvky dramatické (vedle uvedených lze sem přiřadit i pašije). Naproti tomu epika ustupuje do pozadí, patrně proto, že se v souvislosti s rušením kultu svatých ztratila z centra literárního života středověká legenda. Přesto však nelze říci, že by epická píseň zcela zmizela. V Jistebnickém kancionále ji vedle starší písně o Pravdě představují především cyklické písně o Ježíšově životě *Kristov život znamenajme*. Epické prvky pronikají i do písní velikonočních a vánočních, nikde se však nerozvíjejí v souvislé legendární vyprávění.

Umělecké prostředky písní, obsažených v Jistebnickém kancionále, jsou dány zřetelem k lidovému publiku a racionalismem. To se projevuje stejně v kompozici jako v jazyku.

Kompozici dává ráz úsilí o logickou výstavbu celku, s nímž souvisí snaha končit píseň ideovým vrcholem, pointou. Proto skladby končí zpravidla prosbou k bohu. Proti starší duchovní lyrice to není sice prvek nový, ale je charakteristický pro praktické zaměření husitské písně; píseň není samoúčelným projevem zbožnosti, ale je to zároveň modlitba. Nápadně tato tendence vystupuje na příklad ve dvou písních Jana Čapka. První z těchto skladeb, *Nuž, křesťané, viery pravé*, je parafrází Desatera (tedy vlastně modlitba), ale přesto ústí ve zvláštní modlitbu. Podobně ústí i druhá, *Ve jméno božie počněme*, která je rázu z valné části traktátového s tendencí proti uctívání svatých. Prostý výraz zbožnosti nebo prosté formulování these nebylo v očích husitského básníka dostatečným podkladem písně, té musí být podložen zřetel ze soudobého hlediska čistě praktický. Básníkovi tedy nešlo o expresi nebo reflexi v dnešním slova smyslu, ale hledal hlubší funkci poesie. Není snad třeba zdůrazňovat, že toto úsilí směřovalo ve svých důsledcích k životní praxi.

Pro zaměření husitské písně na lidové publikum je zvláště příznačný představový okruh, v němž se písně pohybují, a jejich výraz. Není v nich nic, čemu by prostý člověk nemohl porozumět; i složité věroučné problémy jsou převedeny do představové oblasti prostého člověka. Tím je vlastně rozvíjeno dědictví Štítného. Na druhé straně je však zcela opuštěna snaha o bohatý výraz, která byla příznačná pro exklusivní poesii 14. století. Proto je např. metaforika lyrické poesie 14. století téměř opuštěna. Metafora se prakticky ztratila. Pokud se

v písni užívá obrazů, jsou to obrazy biblické, zde je však třeba mít na paměti, že většina publika znala bibli velmi dobře a že soudobý člověk ji hodnotil jako historický pramen; proto obrazy převzaté z bible a narážky na biblické události měly v jeho očích vlastně charakter skutečností. Změna v metaforice nebyla dána ovšem prostě tím, že se starý umělecký prostředek „opotřeboval“, nýbrž jiným publikem a jinou úlohou písňe. Šlo tu tedy o jiné včlenění písňe do společnosti, nikoliv o ztrivialisování formy.

Omezení metaforiky v husitské písni vyplývá ze snahy nazývat věc jejím jménem, nikoli oklikou. Proto také přirovnání není samoúčelné, ale má urovnat svou názorností cestu k lepšímu pochopení předmětu. Výrazová bohatost je pocítována jako přepych, a proto stejně jako tradiční metaforika je husitské písni cizí i užívání epithet; epitheta téměř nenajdeme.

Jiným projevem této snahy je zvláštní vztah básnického slova k nápěvu, na který upozornil Zd. Nejedlý. Výrazivo je prosté, ba suché, kdežto vlastní pathos je vyjádřen nápěvem. Síla této tvorby není tedy jen v textu samém, ale je třeba vidět vyšší celistvost textu spojeného s nápěvem.

Spojení textu s nápěvem ve vyšší strukturu je ovšem charakteristické pro píseň vůbec. Dalo by se však říci, že tento charakteristický rys písňové tvorby husitská píseň zesílila tak, že nápěv — jako vlastní nositel pathosu — dostával významovou hodnotu v míře dříve neobvyklé. Ve vztahu k starší písni je to vlastně domýšlení starších zásad. Zcela po způsobu zpěvní lyriky 14. století pozorujeme i rytmické oslabení verše, slabou tendenci k jambu a oslabování zvukové stránky rýmu.

Skladatelé písni jsou známi jen ojedinele. Přímoou zmínkou Jistebnický kancionál určuje jen autorství Jana Čapka, a to u dvou písni (Nuž, křesťané, viery pravé; Ve jméno božie počněme), a u jiných dvou písni autorství Husovo (Jezu Kriste, šcedrý kněže; Navštév nás, Kriste žádúci). Tento nezájem o autory písni svědčí o kolektivním rázu husitské písňové tvorby. Kolektivní ráz tvorby potvrzuje i to, že není ostré hranice mezi písňemi jednotlivých stran, ale že si jedna strana osvojovala písňe strany druhé, pokud vyjadřovaly její myšlení a cítění. O kolektivním rázu tvorby však svědčí i jiné náznaky, jako např. varianty písni, které se dochovaly ve více opisech. Někdy dokonce z jedné písňe vzniklo písni několik a jednotlivé sloky se osamostatňovaly (Čapkova píseň Nuž, křesťané, viery pravé). Protože se některé písňe dlouho držely v kancionálech, lze říci s plným právem, že Jistebnický kancionál založil živou tradici lidové duchovní písňe.

Význam kancionálové písňe pro další kulturní vývoj byl nesmírný. Nejen že se mezi ní a písni lidovou vytvářely četné souvislosti a vztahy, ale kancionálové písňe pomáhaly i vytvářet kulturní pospolitost. Po té stránce byly namnoze důležitější než písňe časové, které rozváděly podněty bojové husitské

poesie, neboť píseň kancionálová se mohla udržet a šířit i tam, kde píseň časová mizela spolu s příhodou, které si všímala.

Jistebnický kancionál nebyl dosud celý vydán; většinu jeho skladeb však otiskl Zdeněk Nejedlý v Dějinách husitského zpěvu VI, 1956. Nejdůležitější české skladby otiskl též Jiří Daňhelka ve své antologii Husitské písně, 1952. — V Nejedlého Dějinách je podrobný rozbor po stránce hudební i textové a literatura.

O významu kancionálové písně pro vytváření kulturní pospolitosti viz studii Josefa Hrabáka Úvahy o úloze starší literatury při vytváření kulturní pospolitosti národa (v souboru Studie ze starší české literatury, 1956).